

Περίληψη

Η εργασία εξετάζει τη στροφή της Ελλάδας προς την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και, ειδικότερα, την επιλογή της Σύνδεσης κατά την περίοδο 1958–1966 ως στρατηγική απάντηση σε ένα πλέγμα διεθνών πιέσεων και εσωτερικών διαρθρωτικών αδυναμιών. Αφετηρία της ανάλυσης αποτελεί η μεταπολεμική ελληνική πραγματικότητα, η οποία διαμορφώθηκε από την καταστροφή της Κατοχής, τη θεσμική και κοινωνική ρήξη του Εμφυλίου και την παγίωση ενός αντικομμουνιστικού πλαισίου εντός της πρώιμης φάσης του Ψυχρού Πολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα ενσωματώθηκε στο δυτικό στρατόπεδο ως κράτος πρώτης γραμμής, με συνέπεια η οικονομική ανασυγκρότηση και η πολιτική σταθεροποίηση να συνδεθούν στενά με εξωτερικές ροές βοήθειας και με περιορισμένη δυνατότητα αυτόνομης χάραξης πολιτικής. Η ίδρυση της ΕΟΚ και η συγκρότηση της κοινής αγοράς μετά το 1957 επέβαλαν νέους κανόνες στις ευρωπαϊκές οικονομικές σχέσεις, καθιστώντας την επιλογή θεσμικά κατοχυρωμένης πρόσβασης στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο ζήτημα άμεσης στρατηγικής σημασίας για τις χώρες της περιφέρειας. Για την Ελλάδα, η πλήρης ένταξη δεν ήταν ρεαλιστική, λόγω της περιορισμένης βιομηχανικής βάσης, της χαμηλής παραγωγικότητας και της εξάρτησης από προστατευτικά μέτρα. Η Σύνδεση, συνεπώς, αναδύεται ως ενδιάμεσο καθεστώς, το οποίο επιδιώκει να καταστήσει διαχειρίσιμη την προσαρμογή μέσω μεταβατικών περιόδων, θεσμικών μηχανισμών κοινής διαχείρισης και πρόβλεψης χρηματοδοτικής συνδρομής. Κεντρικό βάρος δίδεται στα έτη 1963–1966, όταν η Συμφωνία Σύνδεσης δοκιμάζεται στην πράξη, οι δασμολογικές μειώσεις, οι εμπορικές ανακατατάξεις και η αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων αναδεικνύουν τόσο τις δυνατότητες εκσυγχρονισμού όσο και τα όρια της ελληνικής διοίκησης και της παραγωγικής δομής. Παράλληλα, διερευνώνται οι εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές αντιδράσεις, καθώς και η απόσταση μεταξύ προσδοκιών και αποτελεσμάτων. Η εργασία καταλήγει σε αποτίμηση της Σύνδεσης ως μηχανισμού σταθεροποίησης και θεσμικής κοινωνικοποίησης, αλλά και ως πεδίου όπου οι ασυμμετρίες ισχύος και τα εγχώρια δομικά ελλείμματα περιόρισαν την έκταση της σύγκλισης και την προετοιμασία για την πλήρη ένταξη.

Πίνακας Περιεχομένων

P
A
G
E

Περίληψη	1
Πίνακας Περιεχομένων	2
Εισαγωγή	M E
Α.Το ιστορικό και ερμηνευτικό πλαίσιο της έρευνας	B G
Β.Ερευνητικό ερώτημα, στόχοι και βασικές υποθέσεις της εργασίας	E F
Γ.Μεθοδολογία και πηγές της έρευνας	G R
Δ.Δομή και οργάνωση της εργασίας	M A
Κεφάλαιο 1. Η Ελλάδα στο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον της μεταπολεμικής περιόδου	10
1.1 Η μεταπολεμική Ελλάδα (1945–1958)	10
1.2 Ο Ψυχρός Πόλεμος και η στρατηγική θέση της Ελλάδας	11
1.3 Οι πρώτες μορφές ευρωπαϊκής συνεργασίας, η Συγκρότηση της ΕΟΚ και η στάση της Ελλάδας (1947–1957)	14
Κεφάλαιο 2. Η στροφή της Ελλάδας προς τη Σύνδεση με την ΕΟΚ (1958–1966).....	24
2.1 Από την «Ευρώπη των Έξι» στην επιλογή της Σύνδεσης, πολιτικές και οικονομικές αφετηρίες (1958–1959)	24
2.2 Οι διαπραγματεύσεις (1960–1961) και η Συμφωνία Σύνδεσης της Αθήνας	26
2.3 Η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης (1962–1966): οικονομικές επιπτώσεις, προσαρμογές και δομικές αντιφάσεις	28
2.4 Πολιτικές συνέπειες της Σύνδεσης και η ευρωπαϊκή επιλογή της Ελλάδας έως το	30
2.5 Αποτίμηση της περιόδου 1958–1966.....	33
Κεφάλαιο 3. Η εφαρμογή της Σύνδεσης (1963–1966).....	36
3.1 Η φάση εφαρμογής της Σύνδεσης (1963–1964): θεσμική προσαρμογή και πρώτες τριβές.....	36
3.2 Αγροτικός τομέας, εξαγωγές και προσδοκώμενα οφέλη της Σύνδεσης (1963–	

	P
	A
	G
.....	39
3.3 Η στάση των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικοοικονομικών φορέων απέναντι στη Σύνδεση με την ΕΟΚ.....	41
3.4 Προσδοκίες και αποτελέσματα της Σύνδεσης (1963–1966): σύγκλιση στόχων και πραγματικών εξελίξεων	43
Κεφάλαιο 4. Συμπεράσματα	46
4.1.Συμπεράσματα	46
4.2.Προτάσεις	48
Βιβλιογραφία	51

M
A
T

Εισαγωγή

Α. Το ιστορικό και ερμηνευτικό πλαίσιο της έρευνας

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στο πεδίο της μεταπολεμικής πολιτικής και οικονομικής ιστορίας της Ελλάδας και εστιάζει στη σχέση της χώρας με το ευρωπαϊκό εγχείρημα κατά την πρώτη, κρίσιμη φάση της θεσμικής του συγκρότησης. Η επιλογή της Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν αντιμετωπίζεται ως αυτονόητη πορεία εκσυγχρονισμού, αλλά ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών, διεθνών συσχετισμών ισχύος και εσωτερικών δομικών περιορισμών. Η ανάλυση τοποθετείται χρονικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960, δηλαδή σε μια περίοδο κατά την οποία η Ελλάδα επιχειρεί να μεταβεί από την επιβίωση και τη σταθεροποίηση σε ένα πιο μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό και θεσμικό σχέδιο (Andrikoroulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, το ελληνικό κράτος συγκροτείται εκ νέου υπό καθεστώς έντονης πολιτικής πόλωσης και περιορισμένης θεσμικής αυτονομίας. Η ένταξη στο δυτικό στρατόπεδο, μέσω της στρατιωτικής και πολιτικής εξάρτησης από τις Ηνωμένες Πολιτείες, εξασφαλίζει στοιχειώδη ασφάλεια και οικονομική στήριξη, αλλά ταυτόχρονα παγιώνει ένα πρότυπο ανάπτυξης εξαρτημένο από εξωτερικούς πόρους και αποφάσεις. Η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας επιτυγχάνει ορισμένα αποτελέσματα κατά τη δεκαετία του 1950, χωρίς όμως να μετασχηματίσει ουσιαστικά την παραγωγική δομή ή να εξαλείψει τις κοινωνικές ανισότητες και τις θεσμικές αδυναμίες (Κιζλάρη, 2024, σ. 49-87).

Η εμφάνιση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως θεσμικά συγκροτημένου εγχειρήματος μετά το 1957 μεταβάλλει ριζικά το διεθνές περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται η Ελλάδα. Η ΕΟΚ δεν συνιστά απλώς μια ακόμη διεθνή οργάνωση, αλλά ένα καθεστώς κανόνων που αναδιαμορφώνει τις εμπορικές ροές, τις επενδυτικές στρατηγικές και τις αναπτυξιακές προοπτικές των κρατών που βρίσκονται εντός και εκτός της κοινής αγοράς. Για χώρες με περιορισμένη βιομηχανική βάση και υψηλό βαθμό προστατευτισμού, όπως η Ελλάδα, η δημιουργία τελωνειακής ένωσης στον ευρωπαϊκό πυρήνα δημιουργεί τον κίνδυνο οικονομικής περιθωριοποίησης (Karamouzi, 2014, 18).

Η Σύνδεση με την ΕΟΚ αναδύεται, επομένως, ως επιλογή διαχείρισης αυτής της νέας πραγματικότητας. Δεν αποτελεί έκφραση ιδεολογικού ευρωπαϊσμού, ούτε αποτέλεσμα ώριμης εσωτερικής σύγκλισης με τα κράτη του ευρωπαϊκού πυρήνα. Αντίθετα, συγκροτείται ως ενδιάμεση λύση, η οποία επιδιώκει να συνδυάσει την πρόσβαση στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο με τη διατήρηση μεταβατικών μηχανισμών προστασίας και εξωτερικής χρηματοδοτικής στήριξης. Η επιλογή αυτή εμπεριέχει εξαιρετικές ασυμμετρίες, καθώς η Ελλάδα εισέρχεται σε ένα πλαίσιο κανόνων που δεν σχεδιάστηκαν βάσει τα δικά της αναπτυξιακά χαρακτηριστικά (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Η σημασία της περιόδου 1963–1966 έγκειται στο γεγονός ότι τότε η Σύνδεση παύει να αποτελεί πολιτική διακήρυξη ή διαπραγματευτικό σχέδιο και μετατρέπεται σε διαδικασία καθημερινής εφαρμογής. Οι δασμολογικές προσαρμογές, οι αλλαγές στις εμπορικές σχέσεις, η αξιοποίηση των χρηματοδοτικών προβλέψεων και η θεσμική αλληλεπίδραση με τα όργανα της Κοινότητας αναδεικνύουν στην πράξη τόσο τις δυνατότητες όσο και τα όρια της ευρωπαϊκής επιλογής. Η περίοδος αυτή προσφέρει, συνεπώς, το κατάλληλο έδαφος για μια κριτική αποτίμηση της Σύνδεσης όχι μόνο ως οικονομικού μηχανισμού, αλλά και ως πολιτικού και θεσμικού εγχειρήματος

B. Ερευνητικό ερώτημα, στόχοι και βασικές υποθέσεις της εργασίας

Η παρούσα εργασία διατυπώνει ρητά ένα κεντρικό ερευνητικό ερώτημα, το οποίο οργανώνει το σύνολο της ανάλυσης και καθορίζει τη λογική ανάπτυξης των επιμέρους κεφαλαίων. Το ερώτημα αυτό δεν αφορά απλώς το αν η Σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα υπήρξε «επιτυχής» ή «αποτυχημένη», αλλά επιδιώκει να διερευνήσει τον χαρακτήρα, τα όρια και τις συνέπειες της επιλογής αυτής μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας διατυπώνεται ως εξής: Σε ποιον βαθμό η επιλογή της Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ κατά την περίοδο 1958–1966 λειτούργησε ως αποτελεσματικός μηχανισμός οικονομικής προσαρμογής και πολιτικής σταθεροποίησης, και σε ποιον βαθμό προετοίμασε, ή δεν προετοίμασε, τη χώρα για τη μελλοντική πλήρη ένταξη στο ευρωπαϊκό εγχείρημα;

Από το κεντρικό αυτό ερώτημα απορρέουν επιμέρους ερευνητικά ζητήματα, τα οποία διατρέχουν οριζόντια την εργασία. Πρώτον, διερευνάται το πώς η Σύνδεση εντάχθηκε στη συνολική στρατηγική διεθνούς τοποθέτησης της Ελλάδας κατά τον Ψυχρό Πόλεμο

και κατά πόσο αποτέλεσε συμπλήρωμα της πολιτικο-στρατιωτικής δυτικής ένταξης με ένα θεσμικά πιο δεσμευτικό οικονομικό πλαίσιο. Δεύτερον, εξετάζεται το κατά πόσο το θεσμικό περιεχόμενο της Συμφωνίας Σύνδεσης, όπως αποτυπώνεται σε συγκεκριμένες διατάξεις και μηχανισμούς εφαρμογής, ανταποκρινόταν στις πραγματικές ανάγκες και δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας και διοίκησης. Τρίτον, αναλύεται η απόσταση μεταξύ των επίσημων προσδοκιών που συνόδευσαν τη Σύνδεση και των αποτελεσμάτων που παρήγαγε η εφαρμογή της, ιδίως κατά τα έτη 1963-1966, όταν οι προβλέψεις της συμφωνίας άρχισαν να λειτουργούν στην πράξη.

Βασικός στόχος της εργασίας είναι η αποτίμηση της Σύνδεσης όχι ως μεμονωμένο γεγονός, αλλά ως διαδικασία προσαρμογής με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Η ανάλυση επιδιώκει να αναδείξει τον διττό χαρακτήρα της επιλογής αυτής: αφενός ως μηχανισμού σταθεροποίησης, πρόσβασης σε αγορές και θεσμικής κοινωνικοποίησης της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, και αφετέρου ως πλαισίου που ανέδειξε και σε ορισμένες περιπτώσεις ενέτεινε τις δομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας και του πολιτικού συστήματος. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διερεύνηση του κατά πόσο η Σύνδεση συνέβαλε σε ουσιαστική αναπτυξιακή σύγκλιση ή αν λειτούργησε κυρίως ως μηχανισμός διαχείρισης εξαρτήσεων και περιορισμού της οικονομικής αυτονομίας.

Η εργασία στηρίζεται στην υπόθεση ότι η Σύνδεση με την ΕΟΚ δεν μπορεί να ερμηνευθεί μονοδιάστατα ούτε ως αναγκαστική υποχώρηση ούτε ως γραμμικό βήμα προόδου. Αντίθετα, προσεγγίζεται ως προϊόν ρεαλιστικών πολιτικών υπολογισμών σε συνθήκες ασυμμετρίας ισχύος, όπου η Ελλάδα επιδίωξε να εξισορροπήσει τον κίνδυνο οικονομικής περιθωριοποίησης με την ανάγκη προστασίας της εύθραυστης παραγωγικής της δομής. Η διερεύνηση αυτής της υπόθεσης επιτρέπει μια πιο σύνθετη κατανόηση της πρώιμης ευρωπαϊκής πορείας της χώρας και συμβάλλει στην ερμηνεία των μεταγενέστερων φάσεων της ελληνικής ένταξης στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα.

Γ. Μεθοδολογία και πηγές της έρευνας

Η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας εργασίας συνδυάζει την ιστορική ανάλυση με στοιχεία πολιτικής οικονομίας και θεσμικής ερμηνείας, προκειμένου να αποτιμηθεί η Σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα ως διαδικασία και όχι ως μεμονωμένο γεγονός. Η επιλογή αυτή υπαγορεύεται από τη φύση του αντικειμένου, καθώς η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας δεν μπορεί να κατανοηθεί επαρκώς ούτε αποκλειστικά μέσα από διπλωματική ιστορία ούτε ως καθαρά

οικονομική εξέλιξη, αλλά ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης διεθνών δομών, θεσμικών κανόνων και εσωτερικών πολιτικών ισορροπιών.

Σε αναλυτικό επίπεδο, η εργασία υιοθετεί μια διαχρονική προσέγγιση, με έμφαση στη μετάβαση από τη φάση της διαπραγμάτευσης στη φάση της εφαρμογής της Συμφωνίας Σύνδεσης. Ιδιαίτερο βάρος δίδεται στα έτη 1963–1966, καθώς κατά την περίοδο αυτή οι προβλέψεις της συμφωνίας αρχίζουν να παράγουν απτά αποτελέσματα στο εμπόριο στην οικονομική πολιτική και στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης. Η σύγκριση μεταξύ των αρχικών επιδιώξεων και των πραγματικών επιπτώσεων επιτρέπει την ανάδειξη τόσο των δυνατοτήτων όσο και των ορίων της ευρωπαϊκής προσαρμογής.

Η έρευνα στηρίζεται σε συνδυασμό πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Η χρήση πρωτογενών πηγών αποτελεί συνειδητή επιλογή, καθώς επιδιώκεται να υπερβεί η ανάλυση την απλή αναπαραγωγή της υφιστάμενης βιβλιογραφίας και να αποκτήσει μεγαλύτερο βαθμό τεκμηρίωσης και πρωτοτυπίας. Κεντρική θέση κατέχουν τα επίσημα κείμενα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, και ειδικότερα η Συνθήκη της Ρώμης του 1957 και η Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας–ΕΟΚ του 1961, όπως αυτά είναι διαθέσιμα μέσω των επίσημων αρχείων της Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ανάλυση συγκεκριμένων άρθρων της Συμφωνίας των Αθηνών επιτρέπει την εξέταση των θεσμικών δεσμεύσεων που αναλάμβανε η Ελλάδα, των προβλεπόμενων μεταβατικών ρυθμίσεων και των μηχανισμών χρηματοδοτικής και διοικητικής υποστήριξης.

Παράλληλα, αξιοποιούνται συμπληρωματικά επίσημα έγγραφα των ευρωπαϊκών θεσμών, όπως ανακοινώσεις και σημειώματα του Συμβουλίου της ΕΟΚ σχετικά με την εφαρμογή της Σύνδεσης, τα οποία φωτίζουν τις προθέσεις της Κοινότητας και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόταν τον ρόλο της Ελλάδας ως συνδεδεμένου κράτους. Όπου είναι εφικτό, γίνεται αναφορά σε στοιχεία εμπορικών ροών και γενικών οικονομικών δεικτών, όχι με σκοπό την εκτενή ποσοτική ανάλυση, αλλά για την υποστήριξη της ποιοτικής ερμηνείας των εξελίξεων.

Οι πρωτογενείς πηγές πλαισιώνονται από εκτενή δευτερογενή βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, η οποία καλύπτει τη μεταπολεμική ελληνική πολιτική ιστορία, την οικονομική ιστορία της περιόδου, καθώς και τη θεωρητική και ιστορική συζήτηση γύρω από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η βιβλιογραφία αυτή αξιοποιείται κριτικά, όχι ως αυθεντία, αλλά ως πεδίο διαλόγου, μέσα στο οποίο η παρούσα εργασία

επιχειρεί να εισφέρει μια συνθετική και ερμηνευτική προσέγγιση με έμφαση στην ελληνική εμπειρία.

Τέλος, η μεθοδολογία της έρευνας λαμβάνει υπόψη τη διάκριση ανάμεσα στο επίπεδο των θεσμικών προβλέψεων και στο επίπεδο της πολιτικής και κοινωνικής πράξης. Η ανάλυση των κειμένων και των συμφωνιών συμπληρώνεται από τη διερεύνηση των εσωτερικών πολιτικών αντιδράσεων και των περιορισμών εφαρμογής, προκειμένου να καταστεί σαφές ότι η ευρωπαϊκή ένταξη δεν αποτελεί γραμμική ή ουδέτερη διαδικασία, αλλά πεδίο διαρκούς διαπραγμάτευσης μεταξύ εξωτερικών δεσμεύσεων και εσωτερικών δυνατοτήτων.

Δ.Δομή και οργάνωση της εργασίας

Η εργασία οργανώνεται σε τέσσερα βασικά μέρη, τα οποία ακολουθούν μια λογική κλιμακωτής ανάπτυξης από το γενικό ιστορικό πλαίσιο προς την ειδική ανάλυση και τη συνολική αποτίμηση. Η διάρθρωση αυτή επιτρέπει τη συστηματική παρακολούθηση της ελληνικής ευρωπαϊκής πορείας, αποφεύγοντας τόσο την αποσπασματικότητα όσο και τη γραμμική, τελεολογική ανάγνωση της ένταξης.

Στο Κεφάλαιο 1 αναλύεται το διεθνές, ευρωπαϊκό και εσωτερικό πλαίσιο της μεταπολεμικής περιόδου. Εξετάζεται η θέση της Ελλάδας στο ψυχροπολεμικό σύστημα, οι επιπτώσεις του Εμφυλίου και της αμερικανικής βοήθειας, καθώς και οι πρώτες μορφές ευρωπαϊκής συνεργασίας πριν από την ίδρυση της ΕΟΚ. Το κεφάλαιο αυτό λειτουργεί ως αναγκαίο ιστορικό υπόβαθρο, μέσα στο οποίο καθίσταται κατανοητή η ευρωπαϊκή επιλογή της χώρας όχι ως αυτονόητη εξέλιξη, αλλά ως απάντηση σε συγκεκριμένες πιέσεις και περιορισμούς.

Το Κεφάλαιο 2 επικεντρώνεται στη στροφή της Ελλάδας προς τη Σύνδεση με την ΕΟΚ κατά την περίοδο 1958–1966. Αναλύονται οι πολιτικές και οικονομικές αφετηρίες της επιλογής, οι διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη Συμφωνία των Αθηνών, καθώς και οι βασικές προβλέψεις και θεσμικοί μηχανισμοί της. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην εφαρμογή της Συμφωνίας, στις οικονομικές και πολιτικές της συνέπειες και στις δομικές αντιφάσεις που αναδύθηκαν κατά τα πρώτα χρόνια ισχύος της.

Το Κεφάλαιο 3, που αποτελεί τον πυρήνα της παρούσας εργασίας, εστιάζει στην περίοδο 1963–1966, όταν η Σύνδεση παύει να είναι διακηρυκτικός στόχος και μετατρέπεται σε πρακτική διαδικασία προσαρμογής. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται

αναλυτικά οι οικονομικές επιπτώσεις της εφαρμογής, η απόσταση μεταξύ προσδοκιών και αποτελεσμάτων, καθώς και οι εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές αντιδράσεις στην ευρωπαϊκή επιλογή. Παράλληλα, διερευνάται η στάση των πολιτικών κομμάτων και βασικών κοινωνικοοικονομικών φορέων, ώστε να αναδειχθεί η ευρωπαϊκή πορεία ως αντικείμενο εσωτερικής αντιπαράθεσης και όχι ως εθνική συναίνεση.

Τέλος, το Κεφάλαιο 4 (Συμπεράσματα) αποτελεί διακριτή και αυτοτελή ενότητα, στην οποία συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα της έρευνας και απαντάται ρητά το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα. Η Σύνδεση αποτιμάται κριτικά ως επιλογή στρατηγικής προσαρμογής: αναλύεται σε ποιον βαθμό ωφέλησε την ελληνική οικονομία και πολιτική σταθερότητα, σε ποια σημεία προετοίμασε τη χώρα για τη μελλοντική πλήρη ένταξη και σε ποια απέτυχε να αντιμετωπίσει βαθύτερες δομικές αδυναμίες. Η εργασία ολοκληρώνεται με σύντομες παρατηρήσεις για τη σημασία της περιόδου αυτής στη μακροχρόνια σχέση της Ελλάδας με το ευρωπαϊκό εγχείρημα.

Κεφάλαιο 1. Η Ελλάδα στο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον της μεταπολεμικής περιόδου

1.1 Η μεταπολεμική Ελλάδα (1945–1958)

Η Ελλάδα εξήλθε από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο βαθιά τραυματισμένη σε όλα τα επίπεδα, οικονομικό, κοινωνικό αλλά και θεσμικό. Η Κατοχή (1941–1944) δεν άφησε μόνον υλικές καταστροφές και απώλειες, αλλά διέλυσε τις παραγωγικές δομές, αποδιοργάνωσε τη δημόσια διοίκηση και όξυνε κοινωνικές αντιθέσεις που ήδη υπέβρισκαν από τον Μεσοπόλεμο. Η απελευθέρωση, μάλιστα, δεν συνοδεύτηκε από ομαλή μετάβαση στην ειρήνη, αλλά, αντίθετα, η χώρα οδηγήθηκε σχεδόν αμέσως σε έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο, έναν πόλεμο ο οποίος σφράγισε την πολιτική και κοινωνική της πορεία για ολόκληρη την επόμενη δεκαετία (Κιζλάρη, 2024, σ. 49-87).

Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946–1949) δεν αποτέλεσε μόνον μία σημαντική εσωτερική σύγκρουση, αλλά εντάχθηκε, ουσιαστικά, στο ευρύτερο πλαίσιο της πρώιμης φάσης του Ψυχρού Πολέμου. Η Ελλάδα μετατράπηκε την περίοδο εκείνη σε πεδίο έμμεσης αντιπαράθεσης των μεγάλων δυνάμεων, με άμεσες συνέπειες τόσο στη διεθνή της τοποθέτηση όσο και στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού κράτους. Η επικράτηση του κυβερνητικού στρατοπέδου, με την αποφασιστική υποστήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών, εδραίωσε ένα αντικομμουνιστικό πολιτικό πλαίσιο, το οποίο θα χαρακτηρίσει τη δημόσια ζωή της χώρας μέχρι και τη δεκαετία του 1960 (Δελερής, , σ. 19-32).

Στο οικονομικό επίπεδο, η κατάσταση της Ελλάδας στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ήταν οριακή, καθώς το παραγωγικό δυναμικό είχε συρρικνωθεί δραματικά, οι υποδομές ήταν κατεστραμμένες και ο πληθωρισμός είχε αποδιάρθρωσει το νόμισμα και τις συναλλαγές. Η αγροτική οικονομία, αν και παρέμενε η ραχοκοκαλιά της χώρας, λειτουργούσε με χαμηλή παραγωγικότητα και με περιορισμένη τεχνολογική ανανέωση, ενώ η βιομηχανία ήταν αποσπασματική και εξαρτημένη από κρατικές ενισχύσεις και εισαγόμενες πρώτες ύλες. Συνεπώς, η Ελλάδα της περιόδου αυτής δεν διέθετε τις προϋποθέσεις για αυτόνομη οικονομική ανάπτυξη (Μούργκος, 1989, 92-122).

Καθοριστικό ρόλο στη σταθεροποίηση της οικονομίας διαδραμάτισε η αμερικανική βοήθεια, αρχικά μέσω του Δόγματος Τρούμαν και στη συνέχεια μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ. Η εισροή κεφαλαίων, τεχνογνωσίας και υλικού εξοπλισμού συνέβαλε,

συνεπώς, στην αποκατάσταση βασικών υποδομών, στη σταθεροποίηση του νομίσματος και στη σταδιακή επανεκκίνηση της παραγωγής. Ωστόσο, η βοήθεια αυτή δεν υπήρξε πολιτικά ουδέτερη, αλλά συνοδεύτηκε από μηχανισμούς ελέγχου και από την ενίσχυση ενός αναπτυξιακού μοντέλου που προέκρινε την εξάρτηση από τη Δύση* και τον περιορισμό της κρατικής πρωτοβουλίας σε συγκεκριμένα πλαίσια

Εν συνεχεία, η μεταπολεμική Ελλάδα χαρακτηριζόταν από έντονες ανισότητες και από μαζικές πληθυσμιακές μετακινήσεις, καθώς η αστικοποίηση επιταχύνθηκε, όχι ως αποτέλεσμα βιομηχανικής ανάπτυξης, αλλά ως συνέπεια της φτώχειας της υπαίθρου και της αναζήτησης στοιχειώδους βιοπορισμού στα μεγάλα αστικά κέντρα. Παράλληλα, η μετανάστευση προς το εξωτερικό άρχισε να λαμβάνει μαζικές διαστάσεις ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, λειτουργώντας ως βαλβίδα αποσυμπίεσης κοινωνικών, αλλά και οικονομικών πιέσεων (Μούργκος, 1989, 92-122). Το πολιτικό σύστημα της περιόδου 1949–1958 διαμορφώθηκε μέσα σε αυτό το κλίμα ανασφάλειας και ιδεολογικής πόλωσης. Η κοινοβουλευτική λειτουργία αποκαταστάθηκε τυπικά, αλλά παρέμεινε περιορισμένη από θεσμούς έκτακτου χαρακτήρα, από τον ισχυρό ρόλο του Στέμματος και από τη διαρκή επιτήρηση του στρατού και των μηχανισμών ασφαλείας. Η Αριστερά, αν και κοινωνικά ισχυρή, ήταν πολιτικά αποκλεισμένη, γεγονός που επηρέαζε τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος καθώς και τη δυνατότητα ευρύτερων συναινέσεων (Μπότσιου & Σακκάς,

Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, η Ελλάδα είχε επιτύχει μια σχετική σταθεροποίηση, χωρίς ωστόσο να έχει υπερβεί τα διαρθρωτικά της προβλήματα. Η οικονομία παρέμενε εξαρτημένη, η κοινωνία διχασμένη και το πολιτικό σύστημα εύθραυστο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αναζήτηση διεθνών στηριγμάτων και μακροπρόθεσμων προοπτικών ανάπτυξης καθίστατο αναγκαιότητα. Η ευρωπαϊκή προοπτική, που άρχισε να διαμορφώνεται δυναμικά μετά το 1957, δεν εμφανίστηκε ως ιδεολογική επιλογή, αλλά ως στρατηγική απάντηση σε αδιέξοδα που είχαν βαθιές ρίζες στην ίδια τη μεταπολεμική ελληνική πραγματικότητα (Miller, 2009, 24).

1.2 Ο Ψυχρός Πόλεμος και η στρατηγική θέση της Ελλάδας

Η μεταπολεμική ένταξη της Ελλάδας στο διεθνές σύστημα δεν μπορεί να γίνει κατανοητή ανεξάρτητα από το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, καθώς από τα τέλη της

δεκαετίας του 1940 και εξής, η χώρα ενσωματώθηκε σταθερά στο δυτικό στρατόπεδο, όχι ως ισότιμος εταίρος αλλά ως ευάλωτο κράτος πρώτης γραμμής σε μια περιοχή αυξημένης γεωπολιτικής ευαισθησίας. Η γεωγραφική της θέση, στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Βαλκανίων και Ανατολικής Μεσογείου, προσέδιδε στην Ελλάδα ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους τους, ιδίως στο πλαίσιο της ανάσχεσης της σοβιετικής επιρροής (Stergiou, 2008, 67-73).

Η εμπλοκή της Ελλάδας στον Ψυχρό Πόλεμο προηγήθηκε, στην πραγματικότητα, της επίσημης διαμόρφωσης των αντίπαλων στρατοπέδων. Ήδη από τα Δεκεμβριανά του 1944 και, κυρίως, από τον Εμφύλιο Πόλεμο, η ελληνική κρίση λειτούργησε ως πρόδρομος των ψυχροπολεμικών αντιπαραθέσεων. Η μετάβαση από τη βρετανική επιρροή στην αμερικανική κηδεμονία, με αποκορύφωμα το Δόγμα Τρούμαν το 1947, κατέστησε σαφές ότι η Ελλάδα θεωρούνταν κρίσιμος κρίκος στην αλυσίδα ασφαλείας της Δύσης. Η επιλογή αυτή δεν υπήρξε προϊόν εσωτερικής στρατηγικής επεξεργασίας, αλλά αποτέλεσμα διεθνών συσχετισμών και της αδυναμίας του ελληνικού κράτους να χαράξει αυτόνομη εξωτερική πολιτική (Karamouzi, 2014,

Κατά τη δεκαετία του 1950, η στρατηγική θέση της Ελλάδας αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τη συμμετοχή της σε δυτικούς θεσμούς ασφαλείας. Η ένταξη στο NATO το 1952 σηματοδότησε την οριστική στρατιωτική της πρόσδεση στο δυτικό μπλοκ, ενισχύοντας ταυτόχρονα τον ρόλο των ενόπλων δυνάμεων στο εσωτερικό πολιτικό σύστημα. Η ασφάλεια της χώρας ορίστηκε πρωτίστως με όρους αντικομμουνιστικής σταθερότητας και λιγότερο με βάση μια πολυδιάστατη αντίληψη εθνικών συμφερόντων. Η εξωτερική πολιτική εναρμονίστηκε σε μεγάλο βαθμό με τις προτεραιότητες των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ η περιφερειακή διάσταση των ελληνικών ζητημάτων, ιδίως στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο, αντιμετωπίστηκε μέσα από το πρίσμα της ψυχροπολεμικής αντιπαραθέσης

H

a
t
Z
i
v
a

Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η θέση της Ελλάδας σε σχέση με τον βαλκανικό χώρο, δεδομένου ότι η ύπαρξη σοσιαλιστικών καθεστώτων στα βόρεια σύνορά της, σε συνδυασμό με την πρόσφατη εμπειρία του Εμφυλίου, ενίσχυσε την αίσθηση επικύκλωσης και απειλής. Η Ελλάδα παρουσιάστηκε, τόσο στη διεθνή όσο και στην εσωτερική ρητορική, ως «προκεχωρημένο φυλάκιο» της Δύσης, ρόλος που ενίσχυε το

a

s

s

i

l

διεθνές της κύρος αλλά ταυτόχρονα περιορίζε τα περιθώρια διπλωματικής ευελιξίας. Η επιλογή της πλήρους ευθυγράμμισης με το δυτικό στρατόπεδο λειτούργησε ως παράγοντας ασφάλειας, αλλά και ως μηχανισμός εξάρτησης (Karamouzi, 2014, 20).

Η στρατηγική σημασία της Ελλάδας δεν περιοριζόταν στη χερσαία της θέση δεδομένου ότι η Ανατολική Μεσόγειος αποτελούσε ζωτικό χώρο για τις θαλάσσιες επικοινωνίες, την ενεργειακή ασφάλεια και τη στρατιωτική παρουσία των δυτικών δυνάμεων. Τα ελληνικά λιμάνια, οι αεροπορικές βάσεις και οι υποδομές επικοινωνιών εντάχθηκαν σε ένα ευρύτερο πλέγμα στρατιωτικών και πολιτικών σχεδιασμών, οι οποίοι υπερέβαιναν τις άμεσες εθνικές ανάγκες της χώρας. Η Ελλάδα, αν και τυπικά κυρίαρχο κράτος, λειτουργούσε σε μεγάλο βαθμό ως χώρος στρατηγικής προβολής ισχύος των συμμάχων της (Kazamias, 2022, 8).

Στο εσωτερικό επίπεδο, η ψυχροπολεμική συγκυρία επηρέασε καθοριστικά τη λειτουργία των θεσμών και τη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας. Η έννοια της «εθνικής ασφάλειας» χρησιμοποιήθηκε ως ερμηνευτικό πλαίσιο για τον περιορισμό πολιτικών δικαιωμάτων, τη διατήρηση εκτάκτων μέτρων και την περιθωριοποίηση κοινωνικών ομάδων που θεωρούνταν ιδεολογικά ύποπτες. Το κράτος ασφαλείας που διαμορφώθηκε στη δεκαετία του 1950 εντασσόταν σε μια ευρύτερη λογική ψυχροπολεμικής πειθαρχίας, κοινή σε πολλά κράτη της δυτικής περιφέρειας (Kofas,

Η διεθνής θέση της Ελλάδας στον Ψυχρό Πόλεμο επηρέασε άμεσα και τις οικονομικές της επιλογές. Η αναπτυξιακή στρατηγική της χώρας συνδέθηκε στενά με τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και της δυτικής ευθυγράμμισης. Η οικονομική βοήθεια, οι επενδύσεις και η τεχνογνωσία που προέρχονταν από τη Δύση είχαν σαφές γεωπολιτικό υπόβαθρο. Η οικονομία αντιμετωπιζόταν όχι μόνο ως πεδίο ανάπτυξης, αλλά και ως εργαλείο σταθεροποίησης και ανάσχεσης κοινωνικών

Παράλληλα, η ψυχροπολεμική ένταξη της Ελλάδας περιορίσε τη δυνατότητα εναλλακτικών διεθνών προσανατολισμών. Η συμμετοχή σε πρωτοβουλίες ουδετερότητας ή σε πολυμερείς σχηματισμούς πέραν του δυτικού πλαισίου δεν αποτέλεσε ρεαλιστική επιλογή για την ελληνική πολιτική ηγεσία. Η εξωτερική πολιτική κινήθηκε εντός προκαθορισμένων ορίων, με έμφαση στη διατήρηση της εμπιστοσύνης των συμμάχων και στη διασφάλιση της συνεχιζόμενης στήριξής τους. Η

Ελλάδα, συνεπώς, στη συγκεκριμένη συγκυρία, επέλεξε τη σταθερότητα έναντι της αυτονομίας (Hatzivassiliou, 2006, 31).

Στο τέλος της δεκαετίας του 1950, η θέση της Ελλάδας στο ψυχροπολεμικό σύστημα είχε παγιωθεί. Η χώρα δεν αμφισβητούσε πλέον τη δυτική της ένταξη, αλλά αναζητούσε τρόπους να μετατρέψει τη γεωπολιτική της σημασία σε οικονομικά και πολιτικά οφέλη μακροπρόθεσμου χαρακτήρα. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, που άρχισε να αποκτά συγκεκριμένη μορφή με την ίδρυση της ΕΟΚ, προσέφερε ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο η Ελλάδα μπορούσε να επαναπροσδιορίσει τη θέση της, όχι μόνο ως στρατιωτικός σύμμαχος, αλλά και ως οικονομικός και πολιτικός εταίρος. Η στρόφη προς την Ευρώπη δεν αναιρούσε την ψυχροπολεμική ένταξη της χώρας, αντίθετα επιχειρούσε να την ενσωματώσει σε ένα πιο θεσμολογικό και προβλέψιμο περιβάλλον (Kourvetaris, 1993, 375).

1.3 Οι πρώτες μορφές ευρωπαϊκής συνεργασίας, η Συγκρότηση της ΕΟΚ και η στάση της Ελλάδας (1947–1957)

Η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας το 1957 συνιστά τομή στην ιστορία της ευρωπαϊκής συνεργασίας, καθώς για πρώτη φορά η ενοποίηση δεν περιορίστηκε σε επιμέρους τομείς ή σε χαλαρές μορφές συντονισμού, αλλά απέκτησε σαφή οικονομικό, θεσμικό και μακροπρόθεσμο χαρακτήρα. Η Συνθήκη της Ρώμης, που υπεγράφη στις 25 Μαρτίου 1957 από έξι κράτη, τη Γαλλία, τη Δυτική Γερμανία, την Ιταλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία και το Λουξεμβούργο, δεν αποτέλεσε μόνον μια διεθνή συμφωνία οικονομικής συνεργασίας, αλλά ένα φιλόδοξο πολιτικό σχέδιο με στόχο τη σταδιακή μεταμόρφωση της ευρωπαϊκής ηπείρου (Dedman, 2006, 49).

Το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε η ΕΟΚ ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τις εμπειρίες του πολέμου και τις ανάγκες της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης. Οι ευρωπαϊκές χώρες που πρωτοστάτησαν στο εγχείρημα είχαν βιώσει, σε διαφορετικό βαθμό, την καταστροφή των παραγωγικών τους δομών, την αποσταθεροποίηση των κοινωνιών τους και τον κίνδυνο πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης. Παράλληλα, η ανάδυση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης ως υπερδυνάμεων περιόριζε δραστικά τα περιθώρια αυτόνομης δράσης των ευρωπαϊκών κρατών. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση προέκυψε, έτσι, ως απάντηση σε μια διπλή πρόκληση, την ανάγκη εσωτερικής ανασυγκρότησης και τη διατήρηση διεθνούς πολιτικής βαρύτητας (Thody, 2002, 61).

Η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας δημιούργησε εξ αρχής ένα νέο πλαίσιο οικονομικών και πολιτικών σχέσεων στην Ευρώπη, το οποίο όμως δεν επηρέασε όλα τα κράτη με τον ίδιο τρόπο. Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, παρά τον ρητό της στόχο για σύγκλιση και κοινή ανάπτυξη, ανέδειξε ήδη από τα πρώτα της βήματα τις διαρθρωτικές ανισότητες μεταξύ του βιομηχανικού πυρήνα της Δυτικής Ευρώπης και των λιγότερο ανεπτυγμένων ή περιφερειακών οικονομιών. Η ΕΟΚ δεν συγκροτήθηκε σε κενό, αλλά οικοδομήθηκε πάνω σε προϋπάρχουσες οικονομικές ασυμμετρίες, τις οποίες σε πολλές περιπτώσεις δεν εξάλειψε, αλλά αναπαρήγαγε.

Ο αρχικός πυρήνας των έξι κρατών-μελών παρουσίαζε σχετικά συγκλίνοντα χαρακτηριστικά, όπως ανεπτυγμένη βιομηχανία, ισχυρές εξαγωγικές επιδόσεις, συγκροτημένα κράτη πρόνοιας και θεσμική σταθερότητα. Η κοινή αγορά σχεδιάστηκε με βάση αυτά τα δεδομένα. Οι κανόνες του ανταγωνισμού, η απελευθέρωση των συναλλαγών και η σταδιακή άρση των προστατευτικών μέτρων προϋπέθεταν οικονομίες με επαρκές παραγωγικό βάθος και δυνατότητα προσαρμογής. Για κράτη που βρίσκονταν εκτός αυτού του πυρήνα, η ΕΟΚ αποτελούσε μια πρόκληση υψηλού ρίσκου (Jachtenfuchs, 2001, 245-264).

Σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα, η οποία επικεντρωνόταν σε συγκεκριμένους βιομηχανικούς τομείς, η ΕΟΚ είχε ως κεντρικό στόχο τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς. Η Συνθήκη της Ρώμης προέβλεπε τη σταδιακή κατάργηση των δασμών και των ποσοτικών περιορισμών στο εμπόριο μεταξύ των κρατών-μελών, καθώς και την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων, υπηρεσιών και εργατικού δυναμικού. Η οικονομική ολοκλήρωση παρουσιαζόταν ως μέσο αύξησης της παραγωγικότητας, ενίσχυσης του ανταγωνισμού και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των ευρωπαϊκών κοινωνιών (Allen, 2017, 24).

Ωστόσο, οι στόχοι της Συνθήκης δεν περιορίζονταν στο οικονομικό πεδίο, καθώς η κοινή αγορά θεωρούνταν εργαλείο για τη σταθεροποίηση των πολιτικών συστημάτων και την εδραίωση της ειρήνης. Η οικονομική αλληλεξάρτηση των κρατών-μελών θα καθιστούσε, σύμφωνα με τη λογική των ιδρυτών, οποιαδήποτε μελλοντική σύγκρουση όχι μόνο ανεπιθύμητη αλλά και πρακτικά αδύνατη. Η ΕΟΚ ενσάρκωνε, επομένως, μια λειτουργιστική αντίληψη της ενοποίησης, σύμφωνα με την

οποία η συνεργασία σε τεχνικούς και οικονομικούς τομείς θα οδηγούσε σταδιακά σε βαθύτερη πολιτική σύγκλιση (Wallace & Wallace, 2007, 339-358).

Ιδιαίτερη σημασία είχε και η θεσμική αρχιτεκτονική της Κοινότητας, καθώς η δημιουργία υπερεθνικών οργάνων, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, εισήγαγε ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο υπερέβαινε την παραδοσιακή διακρατική συνεργασία. Αν και τα κράτη-μέλη διατηρούσαν τον κεντρικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων, η ΕΟΚ περιείχε στοιχεία μεταβίβασης κυριαρχικών αρμοδιοτήτων, γεγονός που προκαλούσε ήδη από την αρχή συζητήσεις και επιφυλάξεις. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν ήταν μια ουδέτερη τεχνική διαδικασία, αλλά ήταν, εν αντιθέσει, ένα πολιτικό εγχείρημα με μακροπρόθεσμες συνέπειες για την έννοια του εθνικού κράτους (Soetendorp, 2014, 13).

Στον αγροτικό τομέα, εν συνεχεία, η Συνθήκη της Ρώμης προέβλεπε τη διαμόρφωση κοινής αγροτικής πολιτικής, με στόχο τη διασφάλιση επαρκούς παραγωγής τροφίμων, τη σταθεροποίηση των εισοδημάτων των αγροτών και, φυσικά, την εξισορρόπηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Η επιλογή αυτή αντανάκλούσε τη σημασία της γεωργίας για πολλές ευρωπαϊκές χώρες, αλλά ταυτόχρονα προδιέγραφε συγκρούσεις συμφερόντων ανάμεσα σε κράτη με διαφορετικές παραγωγικές δομές. Η κοινή αγροτική πολιτική αποτέλεσε από νωρίς έναν από τους πιο σύνθετους και αμφιλεγόμενους πυλώνες της ΕΟΚ (Dedman, 2006, 35).

Η ΕΟΚ σχεδιάστηκε, επίσης, ως ανοιχτό αλλά επιλεκτικό σύστημα και, παρότι δεν αποκλειόταν κατ' αρχήν η μελλοντική διεύρυνση, η Κοινότητα δημιουργήθηκε από έναν στενό πυρήνα κρατών με σχετικά συγκλίνοντα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής σταθερότητας. Η επιλογή αυτή δεν ήταν τυχαία. Αντανάκλούσε την πεποίθηση ότι η επιτυχία της ενοποίησης προϋπέθετε έναν βαθμό ομοιογένειας, τόσο θεσμικής όσο και οικονομικής. Για χώρες με διαφορετικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά, όπως η Ελλάδα, η προοπτική ένταξης στην ΕΟΚ έθετε από νωρίς ερωτήματα σχετικά με την προσαρμοστικότητα και το κόστος συμμετοχής

S

ο Η ίδρυση της ΕΟΚ συνέπεσε με μια περίοδο σχετικής οικονομικής ανάκαμψης e στη Δυτική Ευρώπη, γεγονός που ενίσχυσε την ελκυστικότητα του εγχειρήματος. Οι t υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, η αύξηση της κατανάλωσης και η κοινωνική σταθερότητα e της δεκαετίας του 1950 δημιούργησαν την εικόνα μιας Ευρώπης σε τροχιά προόδου. Η n

d

o

r

Κοινότητα παρουσιάστηκε ως μηχανισμός θεσμικής κατοχύρωσης αυτής της πορείας, αλλά και ως ασπίδα απέναντι στις αβεβαιότητες του διεθνούς περιβάλλοντος (Wallace

Για την Ελλάδα, η ίδρυση της ΕΟΚ αποτέλεσε εξέλιξη στρατηγικής σημασίας, αλλά όχι άμεσα αξιοποιήσιμη. Η χώρα παρακολουθούσε τις εξελίξεις με ενδιαφέρον, αναγνωρίζοντας τις δυνατότητες που άνοιγε η κοινή αγορά, αλλά και τους κινδύνους που συνεπαγόταν. Η ΕΟΚ, βέβαια, ήταν ένα σύστημα κανόνων και υποχρεώσεων, στο οποίο η ελληνική οικονομία δύσκολα θα μπορούσε να ενταχθεί χωρίς μεταβατικές ρυθμίσεις (Dedman, 2006, 36).

Η Συνθήκη της Ρώμης, συνεπώς, δεν αποτέλεσε μόνο θεμέλιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά και σημείο αναφοράς για τον επαναπροσδιορισμό των σχέσεων της Ελλάδας με την Ευρώπη. Το ευρωπαϊκό εγχείρημα έπαψε να είναι μια αόριστη ιδέα συνεργασίας και μετατράπηκε σε συγκεκριμένο θεσμικό και οικονομικό πλαίσιο, απέναντι στο οποίο η Ελλάδα όφειλε να τοποθετηθεί στρατηγικά. Η περίοδος που ακολουθεί θα δείξει πώς αυτή η τοποθέτηση μεταφράστηκε σε πολιτικές επιλογές και διαπραγματευτικές πρακτικές (Dinan, 2004, 9).

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν συγκροτήθηκε αποκλειστικά ως μηχανισμός οικονομικής συνεργασίας μεταξύ κρατών με κοινά συμφέροντα, καθώς από τη γέννησή της ενσωμάτωσε μια συγκεκριμένη αντίληψη για την οργάνωση της οικονομίας, τον ρόλο του κράτους και τη σχέση μεταξύ εθνικής κυριαρχίας και υπερεθνικής διακυβέρνησης. Η ΕΟΚ υπήρξε ταυτόχρονα οικονομικό σχέδιο ανάπτυξης και πολιτικό εγχείρημα αναδιάταξης της ευρωπαϊκής ισχύος σε έναν κόσμο που κυριαρχούνταν από υπερεθνικούς πόλους (Artis & Nixon, 2007, 28).

Στο οικονομικό της σκέλος, η ΕΟΚ βασίστηκε στην αρχή της αγοράς ως βασικού μηχανισμού κατανομής πόρων. Η σταδιακή κατάργηση των δασμών και των εμποδίων στο εμπόριο στόχευε στη δημιουργία ενός ευρύτερου οικονομικού χώρου, εντός του οποίου οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να λειτουργούν σε συνθήκες αυξημένου ανταγωνισμού. Η αύξηση της παραγωγικότητας και η μεγέθυνση των οικονομιών κλίμακας θεωρούνταν βασικές προϋποθέσεις για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και, μακροπρόθεσμα, της Σοβιετικής Ένωσης. Η κοινή αγορά δεν παρουσιαζόταν ως αυτοσκοπός, αλλά ως εργαλείο εκσυγχρονισμού (Dedman, 2009, 9).

Η οικονομική φιλοσοφία της ΕΟΚ, ωστόσο, δεν ταυτιζόταν με έναν ακραίο οικονομικό φιλελευθερισμό. Αντιθέτως, ενσωμάτωνε σημαντικά στοιχεία κρατικής ρύθμισης και παρέμβασης, ιδίως μέσω κοινών πολιτικών. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της λογικής. Η προστασία των αγροτικών εισοδημάτων, η σταθεροποίηση των τιμών και η διασφάλιση της αυτάρκειας σε τρόφιμα θεωρήθηκαν ζωτικής σημασίας για την κοινωνική συνοχή και την πολιτική σταθερότητα της Κοινότητας. Η ΕΟΚ, επομένως, δεν οικοδομήθηκε πάνω σε ένα καθαρά αγοραίο μοντέλο, αλλά σε μια σύνθετη ισορροπία μεταξύ αγοράς και θεσμικής παρέμβασης (Artis & Nixon, 2007, 28).

Παράλληλα, η ΕΟΚ αποτέλεσε από την αρχή πολιτικό εγχείρημα με σαφή στρατηγική στόχευση. Η οικονομική ενοποίηση λειτούργησε ως μέσο υπέρβασης των εθνικών ανταγωνισμών που είχαν οδηγήσει την Ευρώπη σε επαναλαμβανόμενες συγκρούσεις. Η μεταπολεμική συνεργασία ανάμεσα στη Γαλλία και τη Δυτική Γερμανία, δύο χώρες με μακρά ιστορία αντιπαραθέσεων, βρισκόταν στον πυρήνα του εγχειρήματος. Η θεσμική δέσμευση των κρατών-μελών σε κοινές διαδικασίες λήψης αποφάσεων αποσκοπούσε στη δημιουργία σχέσεων αμοιβαίας εξάρτησης, οι οποίες θα καθιστούσαν τη σύγκρουση πολιτικά και οικονομικά ασύμφορη (Dedman, 2006, 31).

Η πολιτική διάσταση της ΕΟΚ αποτυπώθηκε και στη θεσμική της συγκρότηση. Η ύπαρξη υπερεθνικών οργάνων, με αρμοδιότητες που υπερέβαιναν την απλή διακρατική συνεργασία, εισήγαγε ένα νέο μοντέλο άσκησης εξουσίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή λειτουργούσε ως φορέας προώθησης του κοινού συμφέροντος, ενώ το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διασφάλιζε την ενιαία εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Οι θεσμοί αυτοί, αν και περιορισμένοι στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Κοινότητας, σηματοδοτούσαν μια σταδιακή μετατόπιση από την απόλυτη κυριαρχία του εθνικού κράτους προς μια μορφή πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (Svendsen, 2003, 19).

Η μετατόπιση αυτή δεν υπήρξε αδιαμφισβήτητη, καθότι ήδη από τη δεκαετία του 1950, η ΕΟΚ αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαραθέσεων. Σε ορισμένα κράτη, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αντιμετωπίστηκε ως ευκαιρία ενίσχυσης της οικονομικής ανάπτυξης και της διεθνούς επιρροής. Σε άλλα, εκφράστηκαν φόβοι για απώλεια εθνικής κυριαρχίας και για περιορισμό της δυνατότητας άσκησης αυτόνομης κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής. Οι εντάσεις

αυτές δεν υπονόμισαν άμεσα το εγγείρημα, αλλά αποκάλυψαν τα όρια και τις αντιφάσεις του (Svendsen, 2003, 19).

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της ΕΟΚ έχει και η θέση της στο ψυχροπολεμικό σύστημα. Η Κοινότητα αποτέλεσε, de facto, τμήμα του δυτικού στρατοπέδου. Αν και δεν συγκροτήθηκε ως στρατιωτική συμμαχία, η οικονομική και πολιτική της ενοποίηση ενίσχυε τη συνοχή της Δύσης και τη δυνατότητά της να ανταγωνιστεί τα σοσιαλιστικά καθεστώτα. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση λειτουργούσε ως απάντηση όχι μόνο σε εσωτερικές ευρωπαϊκές ανάγκες, αλλά και σε εξωτερικές γεωπολιτικές πιέσεις. Η ΕΟΚ προσέφερε ένα θεσμικό πλαίσιο σταθερότητας σε μια περίοδο διεθνούς αβεβαιότητας (Svendsen, 2003, 19).

Για χώρες εκτός του αρχικού πυρήνα, η ΕΟΚ αποτέλεσε ταυτόχρονα πόλη έλξης και πηγή ανησυχίας. Η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς απειλούσε να αναδιαμορφώσει τις εμπορικές ροές και να αποκλείσει κράτη που δεν συμμετείχαν από προνομιακές οικονομικές σχέσεις. Η Κοινότητα δεν ήταν απλώς ένας ανοιχτός χώρος συνεργασίας, αλλά ένα σύστημα κανόνων που ευνοούσε τα μέλη της. Για κράτη με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης, η προσαρμογή σε αυτούς τους κανόνες προϋπέθετε σημαντικές μεταρρυθμίσεις και κόστος (Artis & Nixson, 2007, 28).

Η Ελλάδα εντάσσεται ακριβώς σε αυτή την κατηγορία. Από τη μία πλευρά, η ΕΟΚ προσέφερε προοπτικές σταθερότητας, πρόσβασης σε αγορές και θεσμικής κατοχύρωσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας της χώρας. Από την άλλη, το επίπεδο οικονομικής της ανάπτυξης, η δομή της παραγωγής και η εξάρτηση από προστατευτικά μέτρα καθιστούσαν την πλήρη ένταξη προβληματική. Η ΕΟΚ εμφανιζόταν ως αναγκαίος αλλά δύσκολος προορισμός, στον οποίο η Ελλάδα δεν μπορούσε να φτάσει χωρίς ενδιάμεσες λύσεις (Svendsen, 2003, 19).

Η πολιτική ελίτ της χώρας αντιλαμβανόταν ότι η ΕΟΚ ήταν ένας μηχανισμός πειθαρχίας και προσαρμογής. Η συμμετοχή σε αυτήν σήμαινε αποδοχή κοινών κανόνων, περιορισμό της οικονομικής αυτονομίας και αναδιάρθρωση της κρατικής παρέμβασης. Ταυτόχρονα, όμως, προσέφερε ένα πλαίσιο προβλεψιμότητας και διεθνούς αναγνώρισης, το οποίο θεωρούνταν κρίσιμο για μια χώρα με ιστορική αστάθεια και γεωπολιτικές ανασφάλειες (Dedman, 2009, 11).

Συνεπώς, η ΕΟΚ ως οικονομικό και πολιτικό εγγείρημα δεν μπορεί να ιδωθεί μονοδιάστατα, διότι υπήρξε φορέας ανάπτυξης και σταθερότητας, αλλά και

μηχανισμός αποκλεισμών και άνισης προσαρμογής. Για την Ελλάδα, η σχέση με την Κοινότητα δεν διαμορφώθηκε στη βάση ιδεολογικού ενθουσιασμού, αλλά μέσα από έναν νηφάλιο υπολογισμό κόστους και οφέλους (Artis & Nixson, 2007, 28).

Οι χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας, είτε επρόκειτο για κράτη της Μεσογείου είτε για μικρότερες οικονομίες με περιορισμένη βιομηχανική βάση, αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο της οικονομικής περιθωριοποίησης. Η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς απειλούσε να ανακατευθύνει τις εμπορικές ροές προς όφελος των ισχυρότερων οικονομιών, ενισχύοντας τις τάσεις συγκέντρωσης κεφαλαίου και παραγωγής. Η ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, χωρίς αντίστοιχους μηχανισμούς αναδιανομής, δημιουργούσε φόβους ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες θα μετατρέπονταν σε αγορές κατανάλωσης και όχι σε ισότιμους παραγωγικούς εταίρους (Shore, 2013, 9).

Η ίδια η Συνθήκη της Ρώμης αναγνώριζε, έστω έμμεσα, αυτές τις ανισότητες. Η πρόβλεψη για κοινές πολιτικές, ιδίως στον αγροτικό τομέα και στις μεταφορές, καθώς και η αναφορά στη σταδιακή σύγκλιση των οικονομιών, υποδήλωνε ότι η Κοινότητα δεν αγνοούσε τις διαφορετικές αφετηρίες των κρατών. Ωστόσο, τα διαθέσιμα εργαλεία παρέμεναν περιορισμένα. Η έμφαση δινόταν πρωτίστως στη λειτουργία της αγοράς, με την υπόθεση ότι η οικονομική μεγέθυνση θα οδηγούσε μακροπρόθεσμα σε εξισορρόπηση. Πρόκειται για μια υπόθεση που ήδη από τη δεκαετία του 1960 άρχισε να αμφισβητείται (Dedman, 2009, 10).

Σε αυτό το πλαίσιο, η σχέση της ΕΟΚ με τα μη μέλη της αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία. Κράτη που δεν συμμετείχαν στην Κοινότητα, αλλά διατηρούσαν στενούς οικονομικούς δεσμούς με τις χώρες του πυρήνα, βρέθηκαν αντιμέτωπα με τον κίνδυνο αποκλεισμού. Η ΕΟΚ, ως τελωνειακή ένωση, προέβλεπε κοινό εξωτερικό δασμολόγιο, γεγονός που επηρέαζε άμεσα τις εξαγωγές τρίτων χωρών προς την ευρωπαϊκή αγορά. Για οικονομίες εξαρτημένες από λίγα εξαγωγίμα προϊόντα, αυτή η εξέλιξη μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες (Artis & Nixson, 2007, 29).

Η Ελλάδα συγκαταλεγόταν σαφώς σε αυτές τις χώρες, διότι η οικονομική της δομή, με κυρίαρχο τον αγροτικό τομέα και περιορισμένη μεταποιητική δραστηριότητα, δεν ευνοούσε την ένταξη σε ένα καθεστώς πλήρους ανταγωνισμού με τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες της Δυτικής Ευρώπης. Τα ελληνικά προϊόντα ήταν συχνά χαμηλής προστιθέμενης αξίας και εξαρτημένα από προστατευτικά μέτρα για να παραμείνουν βιώσιμα. Η άμεση έκθεσή τους στις δυνάμεις της κοινής αγοράς

δημιουργούσε εύλογες ανησυχίες για την επιβίωση ολόκληρων κλάδων (Ioakimidis,

Παράλληλα, η ΕΟΚ λειτουργούσε και ως πολιτικό φίλτρο, καθώς η συμμετοχή ή η σύνδεση με την Κοινότητα προϋπέθετε ένα ελάχιστο επίπεδο θεσμικής σταθερότητας και πολιτικής προβλεψιμότητας. Για χώρες με ιστορικό πολιτικών κρίσεων, όπως η Ελλάδα, η ευρωπαϊκή προοπτική συνδεόταν όχι μόνο με οικονομικές μεταρρυθμίσεις, αλλά και με τον εκσυγχρονισμό των κρατικών δομών και της δημόσιας διοίκησης. Η ΕΟΚ δεν προσέφερε άρα μόνο οικονομικά οφέλη, αλλά απαιτούσε συμμόρφωση σε ένα σύνολο κανόνων και πρακτικών που αντανάκλασαν τις αξίες και τα συμφέροντα του ευρωπαϊκού πυρήνα. Οι προβληματισμοί αυτοί δεν ήταν αποκλειστικά ελληνικοί. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, στον ευρωπαϊκό δημόσιο διάλογο διατυπώνονταν ανησυχίες για τον χαρακτήρα της ενοποίησης και τις κοινωνικές της συνέπειες. Η έννοια της «Ευρώπης των έξι» προκαλούσε ερωτήματα για το αν η Κοινότητα θα εξελισσόταν σε κλειστό κλαμπ ανεπτυγμένων κρατών ή αν θα μπορούσε να ενσωματώσει, με ειδικές ρυθμίσεις, τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της ηπείρου. Το ζήτημα αυτό παρέμενε ανοιχτό και αμφιλεγόμενο (Majone, 2006, 697-626).

Για την Ελλάδα, η ΕΟΚ εμφανιζόταν ταυτόχρονα ως απειλή και ως ευκαιρία, καθώς η παραμονή εκτός της ευρωπαϊκής ενοποίησης εγκυμονούσε τον κίνδυνο οικονομικής απομόνωσης και περαιτέρω εξάρτησης από διμερείς σχέσεις, ενώ, η πλήρης ένταξη, από την άλλη πλευρά, φαινόταν πρόωρη και δυνητικά καταστροφική. Μέσα σε αυτό το δίλημμα, η αναζήτηση ενδιάμεσων λύσεων καθίστατο αναγκαία

Η ευρωπαϊκή συνεργασία, όπως άρχισε να διαμορφώνεται στα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν αποτέλεσε εξαρχής ένα συνεκτικό ή ενιαίο πολιτικό σχέδιο. Αντιθέτως, προέκυψε σταδιακά ως απάντηση σε συγκεκριμένες ανάγκες, όπως την οικονομική ανασυγκρότηση της κατεστραμμένης ηπείρου, τη σταθεροποίηση των δημοκρατικών καθεστώτων και την αποτροπή νέων ενδοευρωπαϊκών συγκρούσεων. Για τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, η συνεργασία αυτή συνδέθηκε στενά με την αμερικανική πρωτοβουλία του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο, πέρα από οικονομικό εργαλείο, λειτούργησε και ως μηχανισμός πολιτικής ενοποίησης και στρατηγικής ευθυγράμμισης (Hogan, 1987).

Η Ελλάδα συμμετείχε από νωρίς σε αυτές τις πρώτες μορφές ευρωπαϊκής συνεργασίας, αν και όχι με πρωταγωνιστικό ρόλο. Η ένταξη της στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας το 1948, στο πλαίσιο της διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ, αποτέλεσε την πρώτη ουσιαστική επαφή της χώρας με μια θεσμοθετημένη ευρωπαϊκή διαδικασία πολυμερούς συντονισμού. Η συμμετοχή αυτή, ωστόσο, είχε κυρίως τεχνικό και διαχειριστικό χαρακτήρα. Η Ελλάδα αντιμετώπιζε την ευρωπαϊκή συνεργασία περισσότερο ως μέσο εξασφάλισης οικονομικής βοήθειας και λιγότερο ως πολιτικό σχέδιο μακροπρόθεσμης ένταξης (Holm, 2016, 21).

Η οικονομική αδυναμία της χώρας περιόριζε εξ αρχής τα περιθώρια ενεργού συμμετοχής σε πιο φιλόδοξες πρωτοβουλίες. Σε αντίθεση με τις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, η Ελλάδα διέθετε μια οικονομία χαμηλής παραγωγικότητας, με περιορισμένες εξαγωγικές δυνατότητες και έντονη εξάρτηση από τις εισαγωγές. Οι δομές της δεν ευνοούσαν την άμεση ένταξη σε σχήματα οικονομικής ολοκλήρωσης που προϋπέθεταν ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών και ανταγωνισμό σε συνθήκες σχετικής ισοτιμίας. Η ευρωπαϊκή συνεργασία, για την Ελλάδα, αποτελούσε περισσότερο ένα εξωτερικό πλαίσιο προσαρμογής παρά ένα πεδίο ισότιμης συνδιαμόρφωσης (Hatzivassiliou, 2006, 33).

Η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) το 1951 ανέδειξε με σαφήνεια αυτά τα όρια. Το εγχείρημα αυτό, το οποίο στόχευε στη θεσμική ενοποίηση στρατηγικών τομέων της βαριάς βιομηχανίας, δεν άγγιζε ουσιαστικά την ελληνική οικονομία. Η απουσία ανεπτυγμένης μεταλλουργικής βάσης και η περιορισμένη βιομηχανική παραγωγή καθιστούσαν την Ελλάδα περιφερειακό παρατηρητή των εξελίξεων, χωρίς άμεσο συμφέρον ή δυνατότητα συμμετοχής. Παρά ταύτα, η δημιουργία της ΕΚΑΧ παρακολουθήθηκε με ενδιαφέρον από την ελληνική πολιτική ηγεσία, καθώς σηματοδοτούσε μια νέα δυναμική στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με πιθανές μελλοντικές επιπτώσεις (Dinan, 2004, 9).

Κατά τη δεκαετία του 1950, η ελληνική στάση απέναντι στις ευρωπαϊκές εξελίξεις χαρακτηριζόταν από επιφυλακτικότητα και πραγματισμό. Από τη μία πλευρά, υπήρχε η συνειδητοποίηση ότι η Ευρώπη εξελισσόταν σε έναν νέο πόλο οικονομικής και πολιτικής ισχύος, στον οποίο η Ελλάδα δεν μπορούσε να παραμείνει πλήρως εκτός. Από την άλλη, υπήρχε έντονος προβληματισμός σχετικά με την ικανότητα της ελληνικής οικονομίας να αντέξει τις πιέσεις της ενοποίησης. Η αγροτική διάρθρωση, η

έλλειψη ανταγωνιστικής βιομηχανίας και η εξάρτηση από κρατικές παρεμβάσεις καθιστούσαν την προοπτική της πλήρους ένταξης δυνητικά επικίνδυνη

Η ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου επιδίωκε, επομένως, μια ισορροπία ανάμεσα στη συμμετοχή και την αποστασιοποίηση, καθώς η χώρα παρέμενε ενεργό μέλος των δυτικών θεσμών συνεργασίας, χωρίς όμως να δεσμεύεται υπερεθνικά σχήματα που θα περιόριζαν δραστικά την οικονομική της κυριαρχία. Έμφαση δινόταν στη διατήρηση διμερών σχέσεων, ιδίως με τις Ηνωμένες Πολιτείες και βασικές ευρωπαϊκές χώρες, και στη σταδιακή προσαρμογή στις νέες οικονομικές συνθήκες. Η Ευρώπη δεν αντιμετωπιζόταν ακόμη ως ενιαίος πολιτικός χώρος, αλλά αντίθετα, ως σύνολο κρατών με τα οποία μπορούσαν να αναπτυχθούν επιλεκτικές συνεργασίες (Verney, 2023, 253-270).

Η υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης το 1957 και, παράλληλα, η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας σηματοδότησαν μια ποιοτική αλλαγή στο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Για πρώτη φορά, η ευρωπαϊκή συνεργασία αποκτούσε σαφή προσανατολισμό προς την οικονομική ολοκλήρωση, με στόχο τη δημιουργία κοινής αγοράς και τη σταδιακή άρση των εμποδίων στο εμπόριο. Η εξέλιξη αυτή δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορη την Ελλάδα. Η ΕΟΚ δεν ήταν απλώς μια ακόμη διεθνής οργάνωση, αλλά ένας δυνητικός μηχανισμός αναδιάρθρωσης των οικονομικών σχέσεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο (Ioakimidis, 2000, 73-94). Ωστόσο, η ελληνική αντίδραση στη δημιουργία της ΕΟΚ υπήρξε αρχικά συγκρατημένη. Η χώρα δεν διέθετε ούτε την οικονομική ισχύ ούτε τη θεσμική ετοιμότητα για άμεση ένταξη. Παράλληλα, υπήρχαν ανησυχίες ότι η πλήρης συμμετοχή σε μια κοινή αγορά θα έθετε σε κίνδυνο ευάλωτους τομείς της ελληνικής οικονομίας, ιδίως τη γεωργία και τις μικρές βιοτεχνικές μονάδες. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση γινόταν αντιληπτή ως διαδικασία που

Έτσι, στο τέλος της περιόδου 1947–1957, η Ελλάδα βρισκόταν σε μια μεταβατική φάση ως προς τη σχέση της με την Ευρώπη. Είχε ενταχθεί στις πρώτες δομές συνεργασίας, είχε αποδεχθεί τη δυτική ευρωπαϊκή της ταυτότητα, αλλά δεν είχε ακόμη υιοθετήσει μια σαφή στρατηγική ένταξης στο υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Η επιλογή της Σύνδεσης με την ΕΟΚ, που θα ακολουθήσει λίγα χρόνια αργότερα, δεν προέκυψε αιφνிடιαστικά. Αντιθέτως, αποτέλεσε τη λογική κατάληξη

ε

χ

ο

P
A
G
E

μιας πορείας σταδιακής προσέγγισης, επιφυλακτικής αξιολόγησης και αναζήτησης
ενός ενδιάμεσου δρόμου ανάμεσα στην απομόνωση και την πλήρη ένταξη (Verney,

\
*

M
E
R
G
E
F
O
R
M
A
T

Κεφάλαιο 2. Η στροφή της Ελλάδας προς τη Σύνδεση με την ΕΟΚ (1958–1966)

.1 Από την «Ευρώπη των Έξι» στην επιλογή της Σύνδεσης, πολιτικές και οικονομικές αφετηρίες (1958–1959) *

Το 1958 είναι το έτος κατά το οποίο η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μετατρέπεται σε δομικό παράγοντα που αλλάζει τις πραγματικές επιλογές των κρατών της περιφέρειας. Για την Ελλάδα, η οποία εισέρχεται στο τέλος της δεκαετίας του 1950 με σχετική σταθεροποίηση αλλά με επίμονα διαρθρωτικά ελλείμματα, η συγκρότηση κοινής αγοράς δημιουργεί ένα καθαρό δίλημμα, είτε θα εξασφαλιστεί θεσμικά οργανωμένη πρόσβαση στον νέο ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο, είτε θα αντιμετωπιστεί ο κίνδυνος σταδιακής περιθωριοποίησης μέσω ενός κοινού εξωτερικού δασμολογίου και ενός συστήματος κανόνων που δεν είχε σχεδιαστεί με γνώμονα τις αδύναμες οικονομίες (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Η ελληνική προσέγγιση προς την ΕΟΚ δεν υπήρξε προϊόν ιδεολογικού ενθουσιασμού. Υπήρξε, κατά βάση, προσπάθεια μετατροπής μιας δυσμενούς συγκυρίας σε ελεγχόμενη διαδικασία προσαρμογής. Η πολιτική ηγεσία αντιλαμβανόταν ότι η χώρα δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί άμεσα τις βιομηχανικές οικονομίες του πυρήνα: συνεπώς, η πλήρης ένταξη δεν ήταν ρεαλιστικό αίτημα για το άμεσο μέλλον. Αυτό όμως δεν σήμαινε ότι η αναμονή αποτελούσε ασφαλή επιλογή. Σε ένα περιβάλλον όπου οι εμπορικές ροές και οι επενδυτικές αποφάσεις επαναπροσανατολίζονται προς έναν νέο θεσμικό πόλο, η αδράνεια έχει κόστος το οποίο περιλαμβάνει απώλεια μεριδίων αγοράς, μετατόπιση κεφαλαίων, αποκλεισμό από προνομιακές ρυθμίσεις και υποβάθμιση της διαπραγματευτικής ισχύος (Andrikopoulou K

a Στο εσωτερικό της ελληνικής συζήτησης, η ευρωπαϊκή προοπτική συνδέθηκε f σταθερά με δύο συγκεκριμένα ζητούμενα, πρώτον, την ενίσχυση και θεσμική k θωράκιση των αγροτικών εξαγωγών και, δεύτερον, την προσέλκυση κεφαλαίων και a χρηματοδότησης για επενδύσεις και εκσυγχρονισμό. Η λογική της Σύνδεσης l αναπτύσσεται ακριβώς πάνω σε αυτή τη διπλή ανάγκη. Η ελληνική πλευρά ήταν a διατεθειμένη να αποδεχθεί μια πορεία σταδιακής δασμολογικής προσαρμογής και s άρσης εμποδίων, ιδίως στον βιομηχανικό τομέα, με αντάλλαγμα ευνοϊκότερες ρυθμίσεις για κρίσιμα αγροτικά προϊόντα και, κυρίως, πρόβλεψη χρηματοδοτικής

συνδρομής και τεχνικής στήριξης. Το ζητούμενο δεν ήταν να εισέλθει η Ελλάδα αμέσως στην κοινή αγορά, αλλά να αποκτήσει μια ειδική, μεταβατική σχέση που θα της διέθετε χρόνο και πόρους ώστε να αποφύγει την απότομη έκθεση σε έναν ανταγωνισμό για τον οποίο δεν ήταν έτοιμη (Dimitrakopoulos & Passas, 2004, 3-15).

Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται και μια κρίσιμη διάσταση της επιλογής, η οποία αφορά τη διαπίστωση ότι η Σύνδεση δεν εμφανίζεται ως άλμα στο άγνωστο αλλά ως ενδιάμεσο καθεστώς, με στάδια, εξαιρέσεις και ρυθμίσεις προσαρμογής. Η Ελλάδα δεν επιζητούσε μια γενική πολιτική εγγύτητα ή μια αόριστη συνεργασία, αλλά μια σχέση που να μεταφράζεται σε συγκεκριμένους κανόνες, μηχανισμούς και χρονοδιαγράμματα. Αυτός είναι και ο λόγος που η προσέγγιση προς την ΕΟΚ εντάσσεται σε μια ευρύτερη στρατηγική αναζήτησης σταθερών στηριγμάτων, πέρα από τ

ι Παράλληλα, η επιλογή της Σύνδεσης έχει σαφή ψυχοπολεμική ανάγνωση, με την Ελλάδα, ήδη ενταγμένη στο δυτικό στρατόπεδο, να επιδιώκει να συμπληρώσει την πολιτικο-στρατιωτική της πρόσδεση με έναν θεσμικό οικονομικό ορίζοντα πιο προβλέψιμο και περισσότερο «δεσμευτικό» για όλες τις πλευρές. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση της προσέφερε ουσιαστικά κάτι που οι καθαρά διμερείς σχέσεις δύσκολα εξασφαλίζουν, και συγκεκριμένα κανόνες που δεν αλλάζουν κάθε φορά ανάλογα με το πολιτικό κλίμα, μηχανισμούς που επιτρέπουν διαπραγμάτευση μέσα σε θεσμικά όρια και μια προοπτική σταδιακής σύγκλισης. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για απομάκρυνση από τη δυτική ένταξη, αλλά για προσπάθεια θεσμικής ενίσχυσής της μέσω ενός διαφορετικού πλαισίου (Armakolas et al., 2020, 97).

ς Ωστόσο, η Σύνδεση εμπειρείχε από την αρχή ασυμμετρίες, με την Ελλάδα να διαπραγματεύεται από θέση αδυναμίας, να ζητά μεταβατικές και προστατευτικές ρήτρες, και ταυτόχρονα να αποδέχεται τη γενική κατεύθυνση μιας προσαρμογής που, μακροπρόθεσμα, ευνοεί τις ισχυρότερες βιομηχανικές οικονομίες. Η βασική της προσδοκία ήταν ότι η πρόσβαση στην αγορά, οι εισροές κεφαλαίων και η «πειθαρχία» των κανόνων θα λειτουργήσουν ως μηχανισμός εκσυγχρονισμού.

ή Σε επίπεδο χρονολογίας, η πορεία αποκτά γρήγορα συγκεκριμένη μορφή, καθώς η Ελλάδα καταθέτει αίτημα για ειδική σχέση Σύνδεσης με την ΕΟΚ το 1959 και, μέσα στα επόμενα δύο χρόνια, η διαδικασία μπαίνει σε διαπραγματευτική τροχιά που οδηγεί στην υπογραφή συμφωνίας το 1961 και στην έναρξη ισχύος της στις αρχές

της δεκαετίας του 1960. Έτσι, τα έτη 1958–1959 λειτουργούν ως ένα φράγμα στο οποίο «ευρωπαϊκή προοπτική» παύει να είναι γενική διακήρυξη και μετατρέπεται σε τεχνική, νομική και οικονομική διαδικασία, με όρους, υποχρεώσεις και φυσικά, δεσμεύσεις για τη χώρα (Armakolas et al., 2020, 98).

.2 Οι διαπραγματεύσεις (1960–1961) και η Συμφωνία Σύνδεσης της Αθήνας

Η έναρξη των διαπραγματεύσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας το 1960 συνιστά κομβικό σημείο στη μεταπολεμική εξωτερική και οικονομική πολιτική της χώρας, καθώς σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον γενικό στρατηγικό προσανατολισμό προς την Ευρώπη σε μια διαδικασία θεσμικής ενσωμάτωσης με σαφώς καθορισμένους όρους, υποχρεώσεις και χρονικούς ορίζοντες. Από το στάδιο αυτό και εξής, η ευρωπαϊκή επιλογή της Ελλάδας παύει να λειτουργεί ως αφηρημένη κατεύθυνση και μετατρέπεται σε συγκεκριμένο νομικοπολιτικό εγχείρημα, το οποίο προϋποθέτει προσαρμογές σε επίπεδο οικονομικής δομής, κής λειτουργίας και πολιτικού σχεδιασμού (Hatzivassiliou, 1995, 187-202).

Οι διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν σε ένα πλαίσιο έντονης ασυμμετρίας ισχύος. Η ΕΟΚ, ήδη συγκροτημένη ως τελωνειακή ένωση με σαφείς κανόνες και θεσμικές διαδικασίες, προσέρχεται στις συνομιλίες από θέση θεσμικής και οικονομικής υπεροχής. Αντιθέτως, η Ελλάδα διεκδικεί μια ειδική σχέση, αναγνωρίζοντας εξαρχής ότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις για άμεση και πλήρη ένταξη. Το διαπραγματευτικό της αίτημα δεν εστιάζει στην ισότιμη συμμετοχή, αλλά στη διαμόρφωση ενός μεταβατικού καθεστώτος που θα επιτρέψει τη σταδιακή προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στις απαιτήσεις της κοινής αγοράς, χωρίς να διαταραχθεί απότομα η εύθραυστη αναπτυξιακή της ισορροπία (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Στον πυρήνα των διαπραγματεύσεων βρέθηκαν τα ζητήματα του εμπορίου και της δασμολογικής πολιτικής. Η ελληνική πλευρά επεσήμανε επανειλημμένα ότι η περιορισμένη βιομηχανική βάση, η χαμηλή παραγωγικότητα και η εξάρτηση από προστατευτικά μέτρα καθιστούσαν αδύνατη την άμεση απελευθέρωση των αγορών. Ως εκ τούτου, η διαπραγματευτική στρατηγική επικεντρώθηκε στη διασφάλιση εκτεταμένων μεταβατικών περιόδων, κατά τη διάρκεια των οποίων η σταδιακή μείωση των δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα της Κοινότητας θα συνοδευόταν από τη διατήρηση μηχανισμών προστασίας για ευαίσθητους εγχώριους κλάδους. Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην εξασφάλιση ευνοϊκών ρυθμίσεων για τα ελληνικά

αγροτικά προϊόντα, τα οποία αποτελούσαν βασικό εξαγωγικό πυλώνα και έναν από τους ελάχιστους τομείς όπου η χώρα μπορούσε να προσδοκά άμεσα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα (Andrikoroulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Η Συμφωνία Σύνδεσης, η οποία υπογράφηκε στην Αθήνα το 1961, αποτυπώνεται με σαφήνεια αυτή τη λογική της σταδιακής και διαφοροποιημένης προσαρμογής. Προέβλεπε μια μακρά μεταβατική περίοδο, κατά την οποία η Ελλάδα θα εναρμόνιζε προοδευτικά το τελωνειακό και εμπορικό της καθεστώς με εκείνο της ΕΟΚ, χωρίς να υποχρεώνεται σε άμεση και πλήρη άρση των προστατευτικών της μέτρων. Η κοινή αγορά δεν προσφερόταν ως άμεσος και καθολικός χώρος ελεύθερου ανταγωνισμού, αλλά ως θεσμικά ρυθμιζόμενο πεδίο ένταξης, στο οποίο η πρόσβαση της Ελλάδας συνδεόταν με συγκεκριμένες προϋποθέσεις και χρονοδιαγράμματα (Armakolas et al., 2014, 110).

Ιδιαίτερης σημασίας υπήρξε και η ενσωμάτωση στη Συμφωνία Σύνδεσης ρυθμίσεων οικονομικής και χρηματοδοτικής συνδρομής. Η πρόβλεψη παροχής κεφαλαίων και τεχνικής βοήθειας προς την Ελλάδα δεν αποτελούσε συμπληρωματικό στοιχείο, αλλά κεντρικό άξονα της συμφωνίας. Η ευρωπαϊκή πλευρά αναγνώριζε, έστω εμμέσως, ότι η επιτυχής προσαρμογή μιας περιφερειακής οικονομίας στις απαιτήσεις της κοινής αγοράς δεν μπορούσε να στηριχθεί αποκλειστικά στις δυνάμεις της αγοράς. Η χρηματοδοτική συνδρομή λειτουργούσε ως μηχανισμός αντιστάθμισης του κόστους προσαρμογής και ως μέσο ενίσχυσης των επενδύσεων που κρίνονταν αναγκαίες για τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών δομών (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Σε θεσμικό επίπεδο, η Συμφωνία Σύνδεσης εισήγαγε ένα σύνθετο πλέγμα οργάνων κοινής διαχείρισης και παρακολούθησης. Η δημιουργία μικτών συμβουλίων και επιτροπών συγκροτούσε έναν νέο χώρο διαρκούς διαπραγμάτευσης μεταξύ της Ελλάδας και της Κοινότητας. Μέσω αυτών των θεσμών, η εφαρμογή της συμφωνίας καθίστατο αντικείμενο συνεχούς αξιολόγησης, ενώ προβλεπόταν η δυνατότητα προσαρμογής των ρυθμίσεων σε περίπτωση σοβαρών ανισορροπιών. Με τον τρόπο αυτό, η Σύνδεση λειτουργούσε ως μηχανισμός σταδιακής θεσμικής κοινωνικοποίησης της Ελλάδας στις πρακτικές και τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης

P

e
n
t

Παρά τη θεσμική της πολυπλοκότητα, η Συμφωνία Σύνδεσης δεν εξάλειψε την ανισότητα εκκίνησης μεταξύ των δύο πλευρών. Η ΕΟΚ διατηρούσε τον καθοριστικό

a

z

o

έλεγχο επί του γενικού πλαισίου και των βασικών κανόνων, ενώ η Ελλάδα καλούνταν να κινηθεί εντός προκαθορισμένων ορίων. Η δυνατότητα παρέμβασης και επαναδιαπραγμάτευσης υπήρχε, αλλά ήταν σαφώς περιορισμένη. Η συμφωνία δεν αναιρούσε τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας· επιδίωκε, αντιθέτως, να τις καταστήσει διαχειρίσιμες μέσω χρονικής επιμήκυνσης και εξωτερικής στήριξης

A

M

r

E

m

B

a

G

k

E

o

S

l

O

a

T

s

M

D

A

t

F

a

a

l

s

t

e

r

D

a

t

k

l

o

M

p

A

o

F

u

a

l

t

a

r

s

a

a

k

a

o

s

o

o

o

a

p

s

o

s

o

s

u

s

a

s

l

s

t

s

r

s

a

s

k

s

o

s

o

s

p

s

o

s

o

s

u

s

a

s

l

s

t

s

e

s

D

s

t

Σε πολιτικό επίπεδο, η υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης είχε ιδιαίτερο συμβολικό βάρος. Εδραίωνε τη θέση της Ελλάδας ως ευρωπαϊκού κράτους με θεσμικά κατοχυρωμένη σχέση με την Κοινότητα και ενίσχυε τη διεθνή της νομιμοποίηση σε μια περίοδο έντονων γεωπολιτικών ανταγωνισμών. Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό της χώρας, η συμφωνία παρουσιάστηκε ως αναπτυξιακός μοχλός και ως εγγύηση μακροπρόθεσμης σταθερότητας. Πίσω από αυτή τη ρητορική, ωστόσο, διαμορφωνόταν ένα απαιτητικό πλαίσιο υποχρεώσεων, το οποίο θα δοκίμαζε τις αντοχές των οικονομικών και κοινωνικών δομών κατά τη φάση της εφαρμογής

3 Η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης (1962–1966): οικονομικές επιπτώσεις, προσαρμογές και δομικές αντιφάσεις

Η έναρξη ισχύος της Συμφωνίας Σύνδεσης στις αρχές της δεκαετίας του 1960 εγκαίνιασε μια νέα φάση στις σχέσεις Ελλάδας–ΕΟΚ, κατά την οποία οι θεωρητικές προβλέψεις και οι διαπραγματευτικές ισορροπίες δοκιμάστηκαν στην πράξη της εφαρμογής. Η περίοδος 1962–1966 συνιστά πεδίο διάστασης ανάμεσα στις επιδιώξεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και στις πραγματικές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας και διοίκησης. Η Σύνδεση, από αφηρημένο σχέδιο προσαρμογής, μετατρέπεται σε καθημερινή διαδικασία μετασχηματισμού, με άνισα αποτελέσματα και εμφανείς αντιφάσεις (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Σε οικονομικό επίπεδο, η εφαρμογή της Συμφωνίας συνοδεύτηκε από σταδιακή αναδιάρθρωση των εμπορικών σχέσεων της Ελλάδας. Η προοδευτική μείωση των δασμών και η διεύρυνση της πρόσβασης των κοινοτικών προϊόντων στην ελληνική αγορά ενίσχυσαν τον ανταγωνισμό, ιδίως στον μεταποιητικό τομέα. Για ορισμένες δυναμικότερες επιχειρήσεις, η νέα αυτή συνθήκη λειτούργησε ως κίνητρο εκσυγχρονισμού, τεχνολογικής ανανέωσης και αναζήτησης εξαγωγικών διεξόδων. Ωστόσο, για μεγάλο μέρος της εγχώριας βιομηχανίας, που στηριζόταν σε μικρή

κλίμακα παραγωγής και σε προστατευτικά μέτρα, η αυξανόμενη έκθεση στον ανταγωνισμό ανέδειξε τα όρια της προσαρμοστικής της ικανότητας. Η Σύνδεση δεν οδήγησε αυτομάτως σε βιομηχανική αναβάθμιση, αντίθετα, αποκάλυψε τη διαρθρωτική υστέρηση (Dimitrakopoulos & Passas, 2004, 3-15).

Ο αγροτικός τομέας αποτέλεσε έναν από τους βασικούς αποδέκτες των προσδοκιών που συνόδευαν τη Σύνδεση. Η βελτιωμένη πρόσβαση σε κοινοτικές αγορές δημιούργησε νέες δυνατότητες για ορισμένα ελληνικά προϊόντα, ιδιαίτερα εκείνα με εξαγωγικό προσανατολισμό. Παρά ταύτα, τα οφέλη δεν κατανέμονταν ομοιόμορφα. Η έλλειψη εκτεταμένων μηχανισμών εκσυγχρονισμού της αγροτικής παραγωγής, η περιορισμένη οργάνωση των παραγωγών και οι αδυναμίες στις υποδομές εμπόδιζαν τη μετατροπή των θεσμικών ευκαιριών σε διατηρήσιμη αναπτυξιακή δυναμική. Η ευρωπαϊκή προοπτική, στην πράξη, προσέφερε δυνατότητες, αλλά δεν εξασφάλιζε από μόνη της την υπέρβαση των χρόνιων προβλημάτων της ελληνικής υπαίθρου (Dimitrakopoulos & Passas, 2004, 3-15).

Ιδιαίτερη σημασία κατά την περίοδο εφαρμογής απέκτησε η χρηματοδοτική διάσταση της Σύνδεσης. Οι προβλεπόμενοι μηχανισμοί οικονομικής συνδρομής λειτούργησαν ως βασικό εργαλείο στήριξης της προσαρμογής, ενισχύοντας επενδύσεις σε υποδομές και σε επιλεγμένους παραγωγικούς τομείς. Ωστόσο, η αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων ανέδειξε τις περιορισμένες διοικητικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους. Η απουσία ολοκληρωμένου αναπτυξιακού σχεδιασμού και η αδυναμία αποτελεσματικού συντονισμού συχνά περιόριζαν τον μετασχηματιστικό αντίκτυπο της χρηματοδότησης. Οι πόροι συνέβαλαν περισσότερο στη σταθεροποίηση και λιγότερο σε μια βαθιά αλλαγή του παραγωγικού προτύπου (Pentazos, 1986, 48).

Σε θεσμικό επίπεδο, η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης λειτούργησε ως διαδικασία σταδιακής εξοικείωσης της ελληνικής διοίκησης με τις πρακτικές και τους κανόνες της Κοινότητας. Η συμμετοχή σε μικτά όργανα και η ανάγκη συμμόρφωσης με κοινοτικές διαδικασίες ενίσχυσαν τον τεχνοκρατικό χαρακτήρα της δημόσιας πολιτικής και εισήγαγαν νέες μορφές λογοδοσίας. Παρά ταύτα, η προσαρμογή αυτή δεν ήταν ομοιογενής. Οι παραδοσιακές δομές διοίκησης, συχνά προσωποκεντρικές και αποσπασματικές, δυσκολεύονταν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός σύνθετου και προσανατολισμένου σε κανόνες πλαισίου. Η ευρωπαϊκή κοινωνικοποίηση παρέμενε άνιση και ατελής (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Η εφαρμογή της Σύνδεσης ανέδειξε, επίσης, σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές αντιφάσεις, διότι η σταδιακή απελευθέρωση της αγοράς και η αναδιάρθρωση των παραγωγικών σχέσεων δημιούργησαν κοινωνικές πιέσεις, ιδιαίτερα σε ομάδες που εξαρτώνταν από προστατευόμενους κλάδους. Παρά το γεγονός ότι η επίσημη πολιτική ρητορική παρουσίαζε τη Σύνδεση ως μοχλό ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού, στο κοινωνικό επίπεδο η εμπειρία ήταν συχνά αντιφατική. Η αναπτυξιακή δυναμική συνυπήρχε με ανασφάλεια, ανισότητες και φόβους περιθωριοποίησης, στοιχεία που επηρέαζαν τη δημόσια αντίληψη για την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας.

Στο πολιτικό πεδίο, η Σύνδεση με την ΕΟΚ λειτούργησε ως παράγοντας σταθεροποίησης αλλά και ως πηγή νέων εντάσεων. Από τη μία πλευρά, ενίσχυε τη διεθνή θέση της Ελλάδας και παρείχε ένα θεσμικό πλαίσιο προβλεψιμότητας. Από την άλλη, περιόριζε τα περιθώρια άσκησης αυτόνομης οικονομικής πολιτικής, ιδίως σε μια περίοδο κατά την οποία το ελληνικό πολιτικό σύστημα αντιμετώπιζε εσωτερικές προκλήσεις και κρίσεις νομιμοποίησης. Η ευρωπαϊκή διάσταση δεν αναιρούσε τις εσωτερικές αντιφάσεις· συχνά τις καθιστούσε πιο ορατές, εντάσσοντάς τες σε ένα αυστηρότερο πλαίσιο κανόνων.

Η περίοδος 1962–1966 αποκαλύπτει τον διττό χαρακτήρα της Συμφωνίας Σύνδεσης. Από τη μία πλευρά, η Σύνδεση παρείχε στην Ελλάδα πρόσβαση σε αγορές, πόρους και θεσμούς, λειτουργώντας ως μηχανισμός σταδιακής ενσωμάτωσης στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο. Από την άλλη, ανέδειξε τα δομικά όρια μιας στρατηγικής που στηριζόταν στην υπόθεση ότι η θεσμική ένταξη θα οδηγούσε αυτομάτως σε αναπτυξιακή σύγκλιση. Η ελληνική εμπειρία της δεκαετίας του 1960 δείχνει ότι η ευρωπαϊκή προσαρμογή δεν είναι ουδέτερη διαδικασία, αλλά πεδίο διαρκούς διαπραγματεύσεως μεταξύ εξωτερικών δεσμεύσεων και εσωτερικών δυνατοτήτων

4 Πολιτικές συνέπειες της Σύνδεσης και η ευρωπαϊκή επιλογή της Ελλάδας έως το 1966

Η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν είχε μόνο οικονομικές επιπτώσεις, αλλά παρήγαγε και σημαντικές πολιτικές συνέπειες, τόσο στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής όσο και στο εσωτερικό του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Κατά την περίοδο 1962–1966, η ευρωπαϊκή διάσταση της ελληνικής στρατηγικής παύει να αποτελεί απλώς επιλογή οικονομικού

προσανατολισμού και μετατρέπεται σε παράγοντα πολιτικής σταθεροποίησης, αλλά και σε πεδίο ανάδειξης νέων περιορισμών και αντιφάσεων. Η Σύνδεση λειτουργεί ταυτόχρονα ως εργαλείο νομιμοποίησης και ως μηχανισμός πειθαρχίας (Hatzivassiliou,

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η θεσμικά κατοχυρωμένη σχέση με την ΕΟΚ ενίσχυσε την εικόνα της Ελλάδας ως ευρωπαϊκού κράτους με σαφή προσανατολισμό και προβλέψιμη διεθνή συμπεριφορά. Η Σύνδεση προσέδωσε στην ελληνική διπλωματία ένα πρόσθετο πλαίσιο αναφοράς, πέραν των διμερών σχέσεων και της στρατιωτικής ένταξης στο δυτικό στρατόπεδο. Η χώρα δεν εμφανιζόταν πλέον αποκλειστικά ως «κράτος πρώτης γραμμής» του Ψυχρού Πολέμου, αλλά και ως εταίρος ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού εγχειρήματος οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης. Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε τη διεθνή της νομιμοποίηση και διέυρνε τα περιθώρια διπλωματικής δράσης, έστω εντός συγκεκριμένων θεσμικών ορίων

Στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, η Σύνδεση με την ΕΟΚ αξιοποιήθηκε από την εκτελεστική εξουσία ως στοιχείο σταθερότητας και προοπτικής. Η ευρωπαϊκή επιλογή παρουσιάστηκε ως μακροπρόθεσμη στρατηγική υπέρβασης της μεταπολεμικής καθυστέρησης και ως απόδειξη ότι η Ελλάδα ανήκε στον «αναπτυγμένο» κόσμο της Δυτικής Ευρώπης. Η επίκληση της ευρωπαϊκής πορείας λειτούργησε ως μηχανισμός πολιτικής νομιμοποίησης, ιδίως σε μια περίοδο όπου το πολιτικό σύστημα αντιμετώπιζε ζητήματα θεσμικής αξιοπιστίας, κοινωνικής ανισότητας και περιορισμένης συμμετοχής. Η Σύνδεση προσέφερε ένα αφήγημα προόδου, το οποίο ε να υπερκαλύψει, τουλάχιστον σε επίπεδο λόγου, τις εσωτερικές εντάσεις

Ωστόσο, η ευρωπαϊκή επιλογή δεν αναιρούσε τις δομικές αδυναμίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Η περίοδος έως το 1966 χαρακτηρίζεται από περιορισμένη θεσμική εμβάθυνση, έντονο ρόλο της εκτελεστικής εξουσίας και ατελή λειτουργία των μηχανισμών πολιτικής λογοδοσίας. Η Σύνδεση με την ΕΟΚ δεν συνοδεύτηκε από άμεσο εκδημοκρατισμό των πολιτικών διαδικασιών ούτε από ουσιαστική διεύρυνση της κοινωνικής συναίνεσης. Αντιθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις, η επίκληση των «ευρωπαϊκών δεσμεύσεων» χρησιμοποιήθηκε για να δικαιολογηθούν πολιτικές επιλογές χωρίς ευρεία κοινωνική διαβούλευση, ενισχύοντας

ευρωπαϊκή πορεία λειτούργησε ως παράγοντας σταθεροποίησης και διεθνούς νομιμοποίησης, αλλά και ως μηχανισμός περιορισμού της πολιτικής αυτονομίας. Η περίοδος αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως φάση μεταβατικών ισορροπιών, κατά την οποία η Ελλάδα εντάσσεται σταδιακά σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο κανόνων, χωρίς να έχει ακόμη αναπτύξει τις εσωτερικές προϋποθέσεις για πλήρη και απρόσκοπτη σύγκλιση (Hatzivassiliou, 2014, 83-110).

Αποτίμηση της περιόδου 1958–1966

Η περίοδος 1958–1966 συνιστά καθοριστική καμπή στη μεταπολεμική πορεία της Ελλάδας, καθώς κατά το διάστημα αυτό διαμορφώνονται οι βασικές παράμετροι της ευρωπαϊκής της ένταξης σε θεσμικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Η επιλογή της Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν υπήρξε ούτε αυτονόητη ούτε γραμμική· αποτέλεσε προϊόν συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών, δομικών περιορισμών και στρατηγικών υπολογισμών, οι οποίοι αντανάκλασαν τόσο τις εσωτερικές αδυναμίες της χώρας όσο και τις μεταβαλλόμενες ισορροπίες του διεθνούς συστήματος (Hatzivassiliou, 1995, 187-202).

Σε στρατηγικό επίπεδο, η Σύνδεση με την ΕΟΚ μπορεί να ερμηνευθεί ως επιλογή προσαρμοστικής ένταξης. Η Ελλάδα δεν επιδίωξε την άμεση και πλήρη συμμετοχή σε ένα απαιτητικό υπερεθνικό σχήμα, αλλά μια θεσμικά κατοχυρωμένη μεταβατική σχέση, η οποία θα της επέτρεπε να αποφύγει τον κίνδυνο οικονομικής περιθωριοποίησης και ταυτόχρονα να εξασφαλίσει χρόνο, πόρους και προβλεψιμότητα. Η στρατηγική αυτή δεν βασίστηκε σε ιδεολογικό ευρωπαϊσμό, αλλά σε έναν ρεαλιστικό υπολογισμό κόστους και οφέλους, όπου η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αντιμετωπίστηκε ως αναγκαίο πλαίσιο σταθερότητας και όχι ως πανάκεια ανάπτυξης

A

n Ωστόσο, η εφαρμογή της Σύνδεσης ανέδειξε με σαφήνεια τα δομικά όρια αυτής
d της επιλογής. Η ελληνική οικονομία εισήλθε στη διαδικασία ευρωπαϊκής προσαρμογής
r χωρίς να διαθέτει επαρκώς ανεπτυγμένη βιομηχανική βάση, χωρίς συγκροτημένο
i αναπτυξιακό σχεδιασμό και με περιορισμένη διοικητική ικανότητα. Οι θεσμικές
k προβλέψεις και οι χρηματοδοτικοί μηχανισμοί της Σύνδεσης λειτούργησαν
o περισσότερο ως μέσα σταθεροποίησης παρά ως καταλύτες βαθιού μετασχηματισμού.

p Η προσδοκία ότι η ένταξη σε ένα σύστημα κανόνων θα οδηγούσε αυτομάτως σε
o σύγκλιση αποδείχθηκε υπεραισιόδοξη, καθώς οι ανισότητες εκκίνησης δεν μπορούσαν

u

l

o

u

κ

ν

α

Σε πολιτικό επίπεδο, η ευρωπαϊκή επιλογή παρήγαγε ένα διττό αποτέλεσμα.

Από τη μία πλευρά, ενίσχυσε τη διεθνή θέση και τη θεσμική νομιμοποίηση της χώρας, προσδίδοντάς της έναν σαφή ευρωπαϊκό προσανατολισμό σε μια περίοδο γεωπολιτικής αβεβαιότητας. Από την άλλη, δεν κατόρθωσε να λειτουργήσει ως μοχλός εσωτερικής θεσμικής εμβάθυνσης ή κοινωνικής συναίνεσης. Η ευρωπαϊκή διάσταση συχνά αξιολογήθηκε ως τεχνοκρατικό πλαίσιο πειθαρχίας και όχι ως αφορμή για ευρύτερο πολιτικό διάλογο σχετικά με το αναπτυξιακό πρότυπο και τις κοινωνικές του συνέπειες. Το αποτέλεσμα ήταν η ταυτόχρονη ενίσχυση της εξωτερικής προβλεψιμότητας και διατήρηση εσωτερικών πολιτικών και κοινωνικών εντάσεων (Hatzivassiliou, 1998).

ο

ύ

Η περίοδος 1958–1966 αναδεικνύει, συνεπώς, έναν θεμελιώδη πυρήνα της ελληνικής σχέσης με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: την ένταξη ως διαδικασία διαχείρισης αδυναμιών. Η Σύνδεση με την ΕΟΚ λειτούργησε ως μηχανισμός ξνσωμάτωσης σε ένα υπερεθνικό πλαίσιο κανόνων, αλλά και ως καθρέφτης των εγχώριων δομικών ελλειμμάτων. Η ευρωπαϊκή πορεία δεν αναιρούσε τις εσωτερικές αντιφάσεις του ελληνικού κράτους· αντιθέτως, τις καθιστούσε πιο ορατές και, σε ορισμένες περιπτώσεις, πιο πιεστικές (Andrikoroulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Η ιστορική κληρονομιά της περιόδου αυτής είναι, επομένως, σύνθετη. Από τη μία πλευρά, τίθενται τα θεμέλια της μελλοντικής πλήρους ένταξης, καθώς η Ελλάδα άποκτά εμπειρία συμμετοχής σε ευρωπαϊκούς θεσμούς, εξοικειώνεται με τις διαδικασίες και εδραιώνει τον ευρωπαϊκό της προσανατολισμό ως στρατηγική θταθερά. Από την άλλη, παγιώνεται ένα πρότυπο σχέσης με την Ευρώπη, στο οποίο η ένταξη συνδέεται περισσότερο με την αναζήτηση εξωτερικών στηριγμάτων και λιγότερο με την εσωτερική ανασυγκρότηση. Το πρότυπο αυτό θα επανεμφανιστεί, με τικές μορφές, και στις επόμενες φάσεις της ελληνικής ευρωπαϊκής πορείας

α

δ

Συμπερασματικά, η περίοδος 1958–1966 δεν μπορεί να ιδωθεί ούτε ως αδιαμφισβήτητη επιτυχία ούτε ως αποτυχία της ευρωπαϊκής επιλογής. Αντιθέτως, αποτελεί μια φάση στρατηγικής προσαρμογής, κατά την οποία η Ελλάδα επιχειρεί να ενταχθεί σε έναν μεταβαλλόμενο ευρωπαϊκό χώρο, διατηρώντας εύθραυστες ισορροπίες ανάμεσα στην ανάγκη για σταθερότητα, την περιορισμένη της αυτονομία

ρ

υ

ς

και τις ανεπαρκείς εσωτερικές της δομές. Η κατανόηση αυτής της φάσης είναι κρίσιμη όχι μόνο για την αποτίμηση της Σύνδεσης με την ΕΟΚ, αλλά και για την ερμηνεία της μακροχρόνιας σχέσης της Ελλάδας με το ευρωπαϊκό εγχείρημα συνολικά

H
a
t
z
i
v
a
s
s
i
l
i
o
u

P
A
G
E
\
*
M
E
R
G
E
F
O
R
M
A
T

Κεφάλαιο 3. Η εφαρμογή της Σύνδεσης (1963–1966)

3.1 Η φάση εφαρμογής της Σύνδεσης (1963–1964): θεσμική προσαρμογή και πρώτες τριβές

Η μελέτη των Βούλγαρη et al. (2020) ορίζει ότι η σύνδεση Ελλάδας–ΕΟΚ ως καταλύτη δομικού μετασχηματισμού του ελληνικού κράτους, ενταγμένο σε μια μακρά πορεία θεσμικής προσαρμογής στον δυτικό κόσμο. Στα κεφάλαια που αφορούν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η σύνδεση παρουσιάζεται όχι απλώς ως εξωτερική πολιτική επιλογή αλλά ως παρέμβαση που επηρέασε διοίκηση, οικονομική πολιτική και κρατική νοοτροπία. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι η Συμφωνία Σύνδεσης ανέδειξε τις χρόνιες αδυναμίες του ελληνικού κράτους (πελατειακές σχέσεις, αργή προσαρμογή, χαμηλή παραγωγικότητα), ενώ ταυτόχρονα δημιούργησε πίεση για θεσμική ευθυγράμμιση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η ΕΟΚ εμφανίζεται ως εξωτερικός μηχανισμός πειθαρχίας, που έθεσε όρια αλλά και ευκαιρίες, οδηγώντας τελικά στην πλήρη ένταξη του 1981. Η σύνδεση, επομένως, ερμηνεύεται ως το πρώτο σοβαρό βήμα μιας μακράς – και συχνά αντιφατικής – ευρωπαϊκής πορείας.

Η περίοδος 1963–1964 αποτελεί το πρώτο ουσιαστικό στάδιο κατά το οποίο η Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας–ΕΟΚ παύει να λειτουργεί ως διαπραγματευτικό ή προσδοκώμενο πλαίσιο και μετατρέπεται σε ενεργό καθεστώς κανόνων. Μετά την έναρξη ισχύος της συμφωνίας, η ελληνική οικονομία και διοίκηση εισέρχονται σε μια φάση εφαρμοστικής προσαρμογής, κατά την οποία οι θεσμικές δεσμεύσεις αρχίζουν να παράγουν απτά αποτελέσματα, αλλά και να αποκαλύπτουν τα όρια της ελληνικής προετοιμασίας. Η Σύνδεση, από πολιτική επιλογή στρατηγικού χαρακτήρα, μετασχηματίζεται σε καθημερινή διοικητική και οικονομική πρακτική (Andrikopoulou K

^a Ο Χατζηβασιλείου (2003) εξετάζει τη σύνδεση Ελλάδας–ΕΟΚ μέσα από το πρίσμα της εσωτερικής πολιτικής αστάθειας της δεκαετίας του 1960, δείχνοντας ότι, παρά τις κυβερνητικές κρίσεις και την αποδυνάμωση της Ένωσης Κέντρου, η ευρωπαϊκή πορεία δεν εγκαταλείφθηκε. Αντίθετα, η σύνδεση με την ΕΟΚ λειτούργησε ως σταθερά αναφοράς και εργαλείο νομιμοποίησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο ^a συγγραφέας τονίζει ότι η Ελλάδα, αν και τυπικά συνδεδεμένη από το 1961, ^s δυσκολευόταν να αξιοποιήσει πλήρως τα οφέλη της Συμφωνίας λόγω διοικητικής ανεπάρκειας, πολιτικών αντιφάσεων και του Κυπριακού. Παρά ταύτα, η ΕΟΚ

αντιμετωπιζόταν από τις ελληνικές κυβερνήσεις ως μοχλός εκσυγχρονισμού και δυτικού προσανατολισμού, ιδιαίτερα σε αντιδιαστολή με ουδέτερες ή «τρίτες» επιλογές. Η μελέτη αναδεικνύει ότι η σύνδεση δεν ήταν γραμμική διαδικασία προόδου αλλά εύθραυστη ισορροπία μεταξύ ευρωπαϊκής φιλοδοξίας και εσωτερικών περιορισμών, γεγονός που εξηγεί και τη σχετική στασιμότητα της περιόδου πριν τη δικτατορία.

Στο θεσμικό επίπεδο, η ενεργοποίηση των μηχανισμών της Συμφωνίας Σύνδεσης σήμαινε την ένταξη της Ελλάδας σε ένα νέο σύστημα διακυβέρνησης των οικονομικών σχέσεων, βασισμένο σε κανόνες, χρονοδιαγράμματα και μικτά όργανα παρακολούθησης. Η λειτουργία του Συμβουλίου Σύνδεσης και των τεχνικών επιτροπών δεν είχε απλώς συμβουλευτικό χαρακτήρα, αλλά συνιστούσε μηχανισμό σταδιακής προσαρμογής της ελληνικής πολιτικής στις απαιτήσεις της κοινής αγοράς. Για πρώτη φορά, κρίσιμες πτυχές της εμπορικής και δασμολογικής πολιτικής της χώρας εντάσσονταν σε ένα πλαίσιο όπου οι αποφάσεις δεν λαμβάνονταν μονομερώς, αλλά στο πλαίσιο διαρκούς διαπραγμάτευσης με την Κοινότητα (Andrikopoulou & Kafkalas,

Η εφαρμογή των δασμολογικών προβλέψεων της συμφωνίας υπήρξε το πλέον άμεσο και απτό στοιχείο της προσαρμογής. Η σταδιακή μείωση των δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα της ΕΟΚ και η προσαρμογή προς το κοινό εξωτερικό δασμολόγιο δημιούργησαν νέα δεδομένα για την ελληνική αγορά. Από τη μία πλευρά, διευκόλυναν την πρόσβαση φθηνότερων και τεχνολογικά ανώτερων προϊόντων, ενισχύοντας τον ανταγωνισμό και προσφέροντας οφέλη στους καταναλωτές. Από την άλλη, άσκησαν πιέσεις σε εγχώριους κλάδους που είχαν αναπτυχθεί υπό καθεστώς προστατευτισμού και περιορισμένου ανταγωνισμού. Ήδη από τα πρώτα έτη εφαρμογής, καθίσταται σαφές ότι η προσαρμογή δεν θα είναι ομοιόμορφη, αλλά θα παράγει νικητές και χαμένους.

Η ελληνική διοίκηση κλήθηκε να διαχειριστεί αυτή τη μετάβαση με περιορισμένα εργαλεία. Η απουσία συγκροτημένου αναπτυξιακού σχεδιασμού και η κατακερματισμένη λειτουργία των κρατικών μηχανισμών περιόριζαν την ικανότητα του κράτους να αξιοποιήσει τη Σύνδεση ως μοχλό στοχευμένου εκσυγχρονισμού. Οι μεταβατικές ρυθμίσεις που προβλέπονταν από τη συμφωνία προσέφεραν χρόνο, αλλά ο χρόνος αυτός δεν συνοδευόταν πάντοτε από συνεκτικές πολιτικές αναδιάρθρωσης. Η

προσαρμογή έτεινε να είναι αντιδραστική, με έμφαση στη διαχείριση πιέσεων, και λιγότερο προληπτική ή στρατηγικά σχεδιασμένη (Pentazos, 1986, 48).

Στο οικονομικό πεδίο, τα πρώτα έτη εφαρμογής ανέδειξαν μια βασική αντίφαση της Σύνδεσης. Ενώ το καθεστώς αυτό σχεδιάστηκε για να διευκολύνει τη σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις οικονομίες της Κοινότητας, στην πράξη η έκθεση στον ανταγωνισμό κατέστησε πιο ορατές τις διαρθρωτικές υστερήσεις. Η περιορισμένη κλίμακα παραγωγής, η τεχνολογική καθυστέρηση και η εξάρτηση από εισαγόμενες πρώτες ύλες περιόριζαν την ικανότητα των ελληνικών επιχειρήσεων να αξιοποιήσουν τις νέες ευκαιρίες. Η Σύνδεση δεν προκαλεί άμεση αποβιομηχάνιση, αλλά δεν λειτουργεί ούτε ως αυτόματος μηχανισμός βιομηχανικής αναβάθμισης (Andrikopoulou,

Οι προβλέψεις για οικονομική συνδρομή και δανειοδότηση αντιμετώπιστηκαν από την ελληνική πλευρά ως βασικό αντιστάθμισμα του κόστους προσαρμογής. Ωστόσο, η αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων προσέκρουσε σε διοικητικές αδυναμίες, καθυστερήσεις και έλλειψη ώριμων επενδυτικών σχεδίων. Η χρηματοδότηση συνέβαλε κυρίως στη σταθεροποίηση και στη βελτίωση επιμέρους υποδομών, χωρίς να επιφέρει άμεσα έναν βαθύ μετασχηματισμό του παραγωγικού προτύπου (Pentazos, 1986, 48).

Σε πολιτικό επίπεδο, η φάση εφαρμογής της Σύνδεσης συνέπεσε με μια περίοδο σχετικής κυβερνητικής σταθερότητας, η οποία ευνόησε τη συνέχιση της ευρωπαϊκής πορείας χωρίς ανοιχτές ρήξεις. Παρά ταύτα, ήδη διαφαίνονται οι πρώτες ενδείξεις εσωτερικών εντάσεων. Η επίκληση των «ευρωπαϊκών δεσμεύσεων» αρχίζει να λειτουργεί ως εργαλείο νομιμοποίησης συγκεκριμένων οικονομικών επιλογών, περιορίζοντας τα περιθώρια δημόσιας αμφισβήτησης. Η ευρωπαϊκή προσαρμογή εμφανίζεται ως τεχνική αναγκαιότητα, γεγονός που ενισχύει έναν τεχνοκρατικό τρόπο άσκησης πολιτικής και αποδυναμώνει τον πολιτικό διάλογο γύρω από εναλλακτικές αναπτυξιακές στρατηγικές (Andrikopoulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Η περίοδος 1963–1964 αποκαλύπτει τον πραγματικό χαρακτήρα της Σύνδεσης ως διαδικασίας άνισης προσαρμογής. Οι θεσμικές προβλέψεις ενεργοποιούνται, οι οικονομικές σχέσεις αναδιατάσσονται και η Ελλάδα εισέρχεται σε ένα καθεστώς αυξημένων δεσμεύσεων, χωρίς όμως να διαθέτει ακόμη τα μέσα για να μετατρέψει τη Σύνδεση σε εργαλείο συστηματικής αναδιάρθρωσης. Οι πρώτες αυτές τριβές δεν συνιστούν αποτυχία, αλλά προεικονίζουν τα όρια μιας στρατηγικής που στηρίζεται

περισσότερο στην εξωτερική θεσμική ένταξη και λιγότερο στην εσωτερική μεταρρύθμιση (Pentazos, 1986, 48).

3.2 Αγροτικός τομέας, εξαγωγές και προσδοκώμενα οφέλη της Σύνδεσης (1963–

*

Ο αγροτικός τομέας αποτέλεσε τον κατεξοχήν άξονα πάνω στον οποίο στηρίχθηκαν οι ελληνικές προσδοκίες από τη Σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η έμφαση αυτή δεν ήταν συγκυριακή, αλλά αντανάκλαση της ίδιας της δομής της ελληνικής οικονομίας, όπου η γεωργία διατηρούσε ακόμη πρωτεύοντα ρόλο τόσο στην απασχόληση όσο και στις εξαγωγικές επιδόσεις. Η Σύνδεση αντιμετώπιστηκε συνεπώς, ως ευκαιρία θεσμικής κατοχύρωσης της πρόσβασης των ελληνικών αγροτικών προϊόντων σε μια ευρύτερη και οικονομικά δυναμική αγορά, ικανή να απορροφήσει την παραγωγή και να λειτουργήσει ως μοχλός σταθεροποίησης του αγροτικού εισοδήματος (Hatzivassiliou, 1995, 187-202).

Στο επίπεδο των θεσμικών προβλέψεων, η Συμφωνία Σύνδεσης αναγνώριζε ρητά τη σημασία του αγροτικού τομέα για την ελληνική οικονομία και προέβλεπε ειδικές ρυθμίσεις για τη σταδιακή ένταξη των αγροτικών προϊόντων στο καθεστώς της κοινής αγοράς. Η διαφοροποιημένη μεταχείριση των αγροτικών προϊόντων, σε σύγκριση με τα βιομηχανικά, αντανάκλασε αφενός τη δομική υστέρηση της ελληνικής γεωργίας και αφετέρου την ανάγκη αποφυγής απότομων ανατροπών στις παραγωγικές σχέσεις της υπαίθρου. Παράλληλα, η σταδιακή διαμόρφωση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής εντός της ΕΟΚ δημιουργούσε την προσδοκία ότι η Ελλάδα, έστω και ως συνδεδεμένο κράτος, θα μπορούσε να επωφεληθεί από ένα πιο σταθερό και προβλέψιμο πλαίσιο αγροτικής στήριξης (Andrikoroulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Κατά την περίοδο 1963–1966, οι πρώτες επιπτώσεις της Σύνδεσης στον αγροτικό τομέα γίνονται ορατές κυρίως στο επίπεδο των εξαγωγών. Προϊόντα όπως ο καπνός, η σταφίδα και ορισμένα οπωροκηπευτικά αποκτούν βελτιωμένη πρόσβαση στις αγορές της Κοινότητας, γεγονός που ενισχύει τις εξαγωγικές ροές και δημιουργεί συγκρατημένη αισιοδοξία. Η ευρωπαϊκή αγορά λειτουργεί ως εναλλακτικός προορισμός σε σχέση με τις παραδοσιακές διμερείς σχέσεις, μειώνοντας εν μέρει την εξάρτηση από περιορισμένο αριθμό αγοραστών. Ωστόσο, τα οφέλη αυτά δεν είναι ομοιόμορφα ούτε γενικευμένα. Η εξαγωγική επιτυχία αφορά κυρίως συγκεκριμένα

π

Οι δομικές αδυναμίες της ελληνικής γεωργίας περιορίζουν εξ αρχής την ικανότητά της να αξιοποιήσει πλήρως τις ευκαιρίες της Σύνδεσης. Ο μικρός και κατακερματισμένος κλήρος, η περιορισμένη μηχανοποίηση, η χαμηλή παραγωγικότητα και η ανεπαρκής οργάνωση των παραγωγών συνιστούν χρόνιες παθολογίες που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν αποκλειστικά μέσω θεσμικών ρυθμίσεων πρόσβασης στις αγορές. Η απουσία ολοκληρωμένης αγροτικής πολιτικής εκσυγχρονισμού σημαίνει ότι η αύξηση των εξαγωγών δεν συνοδεύεται από ουσιαστική αναβάθμιση των παραγωγικών δομών.

ή

κ

Παράλληλα, η ένταξη της ελληνικής γεωργίας σε ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο ανταγωνισμού αναδεικνύει τις ασυμμετρίες μεταξύ των παραγωγικών συστημάτων. Οι αγρότες της Κοινότητας λειτουργούν σε περιβάλλοντα με υψηλότερο επίπεδο κρατικής στήριξης, καλύτερη πρόσβαση σε κεφάλαια και ανεπτυγμένες δομές διάθεσης.

Αντίθετα, η ελληνική αγροτική παραγωγή παραμένει σε μεγάλο βαθμό ευάλωτη στις διακυμάνσεις των τιμών και στις αλλαγές της ζήτησης. Η Σύνδεση, αντί να εξαλείφει αυτές τις ανισότητες, τις καθιστά περισσότερο ορατές, καθώς εκθέτει την ελληνική γεωργία σε έναν χώρο όπου οι κανόνες έχουν διαμορφωθεί με βάση διαφορετικές προτεραιότητες (Dimitrakopoulos & Passas, 2004, 3-15).

ή

Η συγκέντρωση των ωφελειών σε συγκεκριμένες εξαγωγικές καλλιέργειες ενισχύει τις ανισότητες μεταξύ περιοχών και παραγωγών, ενώ η αδυναμία απορρόφησης του πλεονάζοντος αγροτικού πληθυσμού σε δυναμικούς τομείς επιταχύνει τις τάσεις εσωτερικής μετανάστευσης. Η ευρωπαϊκή προοπτική δεν λειτουργεί, στην πράξη, ως μηχανισμός συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο, αλλά συνυπάρχει με τη συνέχιση της αστικοποίησης και της μετανάστευσης προς το εξωτερικό (Andrikopoulou & Kafkalas, 2004, 35-47).

Σε επίπεδο πολιτικής διαχείρισης, η Σύνδεση αξιοποιείται από την εκτελεστική εξουσία ως επιχείρημα υπέρ της σταδιακής προσαρμογής και του εκσυγχρονισμού της αγροτικής οικονομίας. Ωστόσο, η επίκληση των ευρωπαϊκών δεσμεύσεων δεν συνοδεύεται από τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού εθνικού σχεδίου αγροτικής αναδιάρθρωσης. Οι παρεμβάσεις παραμένουν αποσπασματικές και συχνά αντιδραστικές, με αποτέλεσμα οι θεσμικές δυνατότητες που προσφέρει η Σύνδεση να μην μεταφράζονται σε μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή στρατηγική (Dimitrakopoulos &

P

κ

α

τ

ξ

ό

σ

Η εμπειρία της περιόδου 1963–1966 καταδεικνύει ότι η Σύνδεση λειτούργησε για τον αγροτικό τομέα περισσότερο ως μηχανισμός σταθεροποίησης παρά ως καταλύτης βαθιού μετασχηματισμού. Οι εξαγωγές ενισχύθηκαν σε επιμέρους τομείς, αλλά οι διαρθρωτικές αδυναμίες παρέμειναν ουσιαστικά άθικτες. Η απόσταση ανάμεσα στις αρχικές προσδοκίες και στα πραγματικά αποτελέσματα καθίσταται εμφανής προαναγγέλλοντας τα όρια μιας ευρωπαϊκής προσαρμογής που δεν συνοδεύεται από

3.3 Η στάση των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικοοικονομικών φορέων απέναντι στη Σύνδεση με την ΕΟΚ

Η Σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα δεν αποτέλεσε αντικείμενο καθολικής πολιτικής συναίνεσης, παρά την επίσημη ρητορική περί «εθνικής επιλογής». Αν και η ευρωπαϊκή προοπτική προωθήθηκε από την εκτελεστική εξουσία ως αναγκαία στρατηγική προσαρμογής, στο εσωτερικό πολιτικό και κοινωνικό πεδίο διαμορφώθηκαν διαφοροποιημένες στάσεις, επιφυλάξεις και αντιδράσεις, οι οποίες αντανάκλουν τόσο ιδεολογικές τοποθετήσεις όσο και υλικά συμφέροντα.

Στο επίπεδο των πολιτικών κομμάτων, η κυβερνητική παράταξη αντιμετώπισε τη Σύνδεση ως εργαλείο σταθερότητας και διεθνούς νομιμοποίησης. Η ευρωπαϊκή επιλογή παρουσιάστηκε ως συνέχεια της δυτικής ένταξης και ως πλαίσιο που θα εξασφάλιζε προβλεψιμότητα, επενδύσεις και αγορές για την ελληνική οικονομία. Η ρητορική αυτή υπογράμμιζε τον μεταβατικό χαρακτήρα της Σύνδεσης, προβάλλοντας την ιδέα ότι η σταδιακή προσαρμογή θα επέτρεπε στη χώρα να εκσυγχρονιστεί χωρίς να διακινδυνεύσει την κοινωνική συνοχή. Ωστόσο, πίσω από τη συνολική αυτή στήριξη, διακρίνονται και ενδοκυβερνητικές ανησυχίες σχετικά με το κόστος της προσαρμογής, ιδίως για ευάλωτους παραγωγικούς τομείς (Τσατσάνη, 2017, 31).

Η κεντρικά αντιπολίτευση υιοθέτησε μια περισσότερο αμφίσημη στάση. Από τη μία πλευρά, αναγνώριζε τη σημασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως μακροπρόθεσμης στρατηγικής επιλογής και δεν αμφισβητούσε τη δυτική κατεύθυνση της χώρας. Από την άλλη, άσκησε κριτική στον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύθηκε και εφαρμόστηκε η Σύνδεση, επισημαίνοντας την έλλειψη επαρκών εγγυήσεων για την προστασία της αγροτικής παραγωγής και της μικρής βιοτεχνίας. Η ευρωπαϊκή πορεία υποστηρίχθηκε υπό όρους, με έμφαση στην ανάγκη συνοδευτικών εσωτερικών

μεταρρυθμίσεων και κοινωνικών αντισταθμιστικών μέτρων, τα οποία, κατά την άποψη της αντιπολίτευσης, απουσίαζαν ή παρέμεναν ανεπαρκή (Parazoglou, 2023, 27).

Η Αριστερά αντιμετώπισε τη Σύνδεση με σαφώς κριτικό πρίσμα. Η ΕΟΚ ερμηνεύθηκε ως υπερεθνικός μηχανισμός ενσωμάτωσης της ελληνικής οικονομίας σε ένα καπιταλιστικό σύστημα που εξυπηρετούσε πρωτίστως τα συμφέροντα των ανεπτυγμένων βιομηχανικών κρατών. Η κριτική εστίαζε στις ασυμμετρίες ισχύος, στον κίνδυνο αποδιάρθρωσης της εγχώριας παραγωγής και στον περιορισμό της εθνικής οικονομικής κυριαρχίας. Παράλληλα, η Σύνδεση συνδέθηκε με τον ευρύτερο αντικομμουνιστικό χαρακτήρα της μεταπολεμικής κρατικής πολιτικής και αντιμετωπίστηκε ως μέσο παγίωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και της εξάρτησης από το δυτικό στρατόπεδο (Τσατσάνη, 2017, 31).

Πέραν των κομματικών τοποθετήσεων, ιδιαίτερη σημασία είχαν οι αντιδράσεις των κοινωνικοοικονομικών φορέων. Οι αγροτικές οργανώσεις και οι ενώσεις παραγωγών εξέφρασαν συγκρατημένη αισιοδοξία για τις δυνατότητες διεύρυνσης των εξαγωγών, αλλά ταυτόχρονα ανησυχία για την αντοχή της ελληνικής γεωργίας στον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό. Η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης και η αβεβαιότητα ως προς τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της Σύνδεσης ενίσχυσαν ένα κλίμα επιφυλακτικότητας, ιδίως στις περιοχές που εξαρτώνταν από παραδοσιακές καλλιέργειες. Οι επαγγελματικοί και βιομηχανικοί φορείς εμφάνισαν επίσης διαφοροποιημένες στάσεις. Ορισμένα τμήματα της βιομηχανίας και του εμπορίου αντιμετώπισαν τη Σύνδεση ως ευκαιρία εκσυγχρονισμού και πρόσβασης σε ευρύτερες αγορές. Αντίθετα, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, που λειτουργούσαν σε προστατευμένο περιβάλλον, εξέφρασαν έντονη ανησυχία για την έκθεσή τους στον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων της Κοινότητας. Η Σύνδεση ανέδειξε έτσι εσωτερικές διαιρέσεις στο παραγωγικό σύστημα, οι οποίες δεν ταυτίζονταν απαραίτητα με τις κομματικές γραμμές (Τσατσάνη, 2017,

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και ο δημόσιος λόγος της περιόδου, όπως αυτός αποτυπώνεται στον Τύπο και στις δημόσιες παρεμβάσεις πολιτικών και οικονομικών παραγόντων. Η ευρωπαϊκή πορεία παρουσιάστηκε συχνά με όρους αναγκαιότητας και ιστορικού μονόδρομου, περιορίζοντας τον χώρο για συστηματική κριτική ή για εναλλακτικές προτάσεις. Η Σύνδεση εμφανίστηκε ως τεχνικό και όχι ως βαθιά πολιτικό ζήτημα, γεγονός που συνέβαλε στη μερική αποπολιτικοποίηση της συζήτησης και στην

αδύναμη κοινωνική ιδιοποίηση της ευρωπαϊκής επιλογής. Η στάση των κομμάτων και των φορέων απέναντι στη Σύνδεση αποκαλύπτει ότι η ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας δεν υπήρξε προϊόν ευρείας συναίνεσης, αλλά αποτέλεσμα μιας εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ υποστήριξης, επιφυλάξεων και ανοιχτής κριτικής. Η απουσία ουσιαστικού δημόσιου διαλόγου για το περιεχόμενο και τις συνέπειες της Σύνδεσης περιόρισε τη δυνατότητα κοινωνικής νομιμοποίησης και προετοίμασε το έδαφος για μελλοντικές εντάσεις, όταν τα κόστη της προσαρμογής έγιναν πιο εμφανή (Τσατσάνη, 2017, 32).

3.4 Προσδοκίες και αποτελέσματα της Σύνδεσης (1963–1966): σύγκλιση στόχων και πραγματικών εξελίξεων

Η συλλογή τεκμηρίων της Τράπεζας της Ελλάδος (2022) παρουσιάζει τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ ως συνειδητή στρατηγική επιλογή οικονομικού και γεωπολιτικού εκσυγχρονισμού, ήδη από το 1959. Μέσα από πρακτικά του Συμβουλίου της ΕΟΚ, επιστολές του Walter Hallstein και εκτενή απόρρητα υπομνήματα του Ιωάννη Πεσμαζόγλου, αναδεικνύεται ότι η ελληνική πλευρά αντιμετώπιζε τη σύνδεση όχι ως απλή εμπορική συμφωνία αλλά ως μακροπρόθεσμο μηχανισμό ένταξης στον πυρήνα της ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης. Τα τεκμήρια δείχνουν ότι η Ελλάδα επιδίωκε μεταβατικό καθεστώς προστασίας (ιδίως για τη γεωργία και τον καπνό), χρηματοδοτική στήριξη για υποδομές και πολιτική κατοχύρωση έναντι των ανισοτήτων ανάπτυξης με τα κράτη-μέλη της ΕΟΚ.

Η σύγκριση ανάμεσα στις προσδοκίες που συνόδευσαν τη Σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και στα αποτελέσματα που παρήγαγε η εφαρμογή της κατά την περίοδο 1963–1966 αποτελεί κρίσιμο αναλυτικό άξονα για την αποτίμηση της ευρωπαϊκής επιλογής. Η Σύνδεση δεν παρουσιάστηκε ως τεχνική διευθέτηση των εμπορικών σχέσεων, αλλά ως στρατηγικό εργαλείο επιτάχυνσης της ανάπτυξης, σταθεροποίησης της οικονομίας και σταδιακής σύγκλισης με τις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η πραγματική της λειτουργία, ωστόσο, αποδείχθηκε περισσότερο σύνθετη και αντιφατική (Κανελλόπουλος, 2013, 69).

Σε επίπεδο επίσημων στόχων, η Σύνδεση υποσχόταν την ομαλή ένταξη της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο μέσω μεταβατικών περιόδων, θεσμικής συνεργασίας και χρηματοδοτικής στήριξης. Η πρόσβαση στην κοινή αγορά θεωρήθηκε ότι θα ενίσχυε τις εξαγωγές, θα προσέλκυε επενδύσεις και θα λειτουργούσε ως εξωτερικός μοχλός εκσυγχρονισμού των παραγωγικών δομών. Παράλληλα, η ευρωπαϊκή

δέσμευση προβλήθηκε ως πλαίσιο πειθαρχίας, ικανό να περιορίσει τις χρόνιες δυσλειτουργίες της ελληνικής οικονομικής πολιτικής και να κατευθύνει τη χώρα προς ένα πιο προβλέψιμο αναπτυξιακό πρότυπο (Verney, 2023, 253-270).

Κατά την περίοδο 1963–1966, ορισμένες από αυτές τις προσδοκίες επαληθεύθηκαν σε περιορισμένο βαθμό. Η σταθεροποίηση των εμπορικών σχέσεων με την ΕΟΚ και η βελτίωση της πρόσβασης σε συγκεκριμένες αγορές συνέβαλαν στην ενίσχυση επιμέρους εξαγωγικών ροών, κυρίως στον αγροτικό τομέα. Η ύπαρξη θεσμικών μηχανισμών συνεργασίας ενίσχυσε τη διεθνή αξιοπιστία της χώρας και προσέδωσε έναν βαθμό προβλεψιμότητας στις οικονομικές της σχέσεις. Η Σύνδεση λειτούργησε, έτσι, ως παράγοντας σταθερότητας σε ένα ασταθές διεθνές περιβάλλον (Κανελλόπουλος, 2023, 67).

Ωστόσο, τα αποτελέσματα αυτά παρέμειναν αποσπασματικά και δεν μετουσιώθηκαν σε συνολική αναπτυξιακή δυναμική. Η προσδοκία ότι η θεσμική ένταξη θα οδηγούσε αυτομάτως σε παραγωγική αναδιάρθρωση αποδείχθηκε υπεραισιόδοξη. Η ελληνική βιομηχανία, παρά τις μεταβατικές ρυθμίσεις, δεν κατόρθωσε να αξιοποιήσει συστηματικά τις ευκαιρίες της κοινής αγοράς. Οι διαρθρωτικές αδυναμίες, όπως η μικρή κλίμακα παραγωγής, η τεχνολογική υστέρηση και η περιορισμένη πρόσβαση σε κεφάλαια, περιόρισαν την ανταγωνιστικότητα και ανέδειξαν την ασυμμετρία μεταξύ των στόχων της Σύνδεσης και των πραγματικών δυνατοτήτων της οικονομίας (Verney,

Στον αγροτικό τομέα, η απόσταση ανάμεσα στις προσδοκίες και στα αποτελέσματα υπήρξε επίσης εμφανής. Αν και ορισμένες εξαγωγές ενισχύθηκαν, η Σύνδεση δεν οδήγησε σε γενικευμένη αύξηση του αγροτικού εισοδήματος ούτε σε ουσιαστικό εκσυγχρονισμό της παραγωγής. Οι θεσμικές δυνατότητες δεν συνοδεύτηκαν από επαρκείς εσωτερικές πολιτικές αναδιάρθρωσης, με αποτέλεσμα τα οφέλη να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένους κλάδους και περιοχές. Η προσδοκία σύγκλισης με τα ευρωπαϊκά αγροτικά πρότυπα παρέμεινε, στην πράξη, περιορισμένη (Κανελλόπουλος, 2023, 71).

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η χρηματοδοτική διάσταση της Σύνδεσης, η οποία συχνά προβλήθηκε ως βασικό αντιστάθμισμα του κόστους προσαρμογής. Κατά την περίοδο 1963–1966, οι διαθέσιμοι πόροι συνέβαλαν στη χρηματοδότηση υποδομών και επιλεγμένων επενδύσεων, χωρίς όμως να μετασχηματίσουν το παραγωγικό μοντέλο. Η

έλλειψη ώριμων σχεδίων και η περιορισμένη διοικητική ικανότητα μείωσαν τον πολλαπλασιαστικό αντίκτυπο της χρηματοδότησης. Η Σύνδεση παρείχε μέσα, αλλά δεν διασφάλιζε από μόνη της την αποτελεσματική αξιοποίησή τους (Verney, 2023, 253-

Σε πολιτικό επίπεδο, η σύγκριση προσδοκιών και αποτελεσμάτων αποκαλύπτει έναν ακόμη πυρήνα αντιφάσεων. Η ευρωπαϊκή επιλογή παρουσιάστηκε ως εργαλείο μακροπρόθεσμης σταθερότητας, αλλά κατά την εφαρμογή της συνυπήρξε με εντεινόμενες εσωτερικές πολιτικές εντάσεις. Η επίκληση των ευρωπαϊκών δεσμεύσεων χρησιμοποιήθηκε συχνά για να νομιμοποιήσει πολιτικές αποφάσεις χωρίς ευρεία κοινωνική συναίνεση, ενισχύοντας την απόσταση ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία. Η Σύνδεση παρείχε θεσμική προβλεψιμότητα προς τα έξω, χωρίς να επιλύει τα εσωτερικά προβλήματα πολιτικής νομιμοποίησης (Παπαγιαννάκης, 1978, 214-224).

Η περίοδος 1963–1966 καταδεικνύει ότι η Σύνδεση λειτούργησε περισσότερο ως μηχανισμός διαχείρισης της μετάβασης παρά ως εργαλείο ταχείας σύγκλισης. Οι προσδοκίες υπερέβησαν τις πραγματικές δυνατότητες εφαρμογής, όχι λόγω εγγενούς αποτυχίας της ευρωπαϊκής επιλογής, αλλά εξαιτίας της ασυμμετρίας ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο και στις εσωτερικές δομές της χώρας. Η απόσταση αυτή θα αποτελέσει κρίσιμο στοιχείο για την κατανόηση τόσο των ορίων της Σύνδεσης όσο και των προκλήσεων που θα αντιμετωπίσει η Ελλάδα στις επόμενες φάσεις της ευρωπαϊκής της πορείας (Verney, 2023, 253-270).

Κεφάλαιο 4. Συμπεράσματα

4.1.Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να αναλύσει τη Σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα κατά την περίοδο 1958–1966 όχι ως αυτονόητο βήμα προόδου, αλλά ως ιστορικά προσδιορισμένη στρατηγική επιλογή, διαμορφωμένη υπό συνθήκες έντονης διεθνούς πίεσης, εσωτερικών δομικών αδυναμιών και ασυμμετρίας ισχύος. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα αφορούσε το κατά πόσο Σύνδεση λειτούργησε ως αποτελεσματικός μηχανισμός οικονομικής προσαρμογής και πολιτικής σταθεροποίησης και σε ποιον βαθμό προετοίμασε τη χώρα για τη μελλοντική πλήρη ένταξη στο ευρωπαϊκό εγχείρημα.

Σε στρατηγικό επίπεδο, η Σύνδεση υπήρξε επιλογή αναγκαιότητας και όχι ιδεολογικής ταύτισης με το ευρωπαϊκό σχέδιο. Η Ελλάδα, ενταγμένη ήδη στο δυτικό στρατόπεδο μέσω της ψυχροπολεμικής της πρόσδεσης, αντιμετώπιζε τον κίνδυνο οικονομικής περιθωριοποίησης από τη συγκρότηση της κοινής αγοράς. Η Σύνδεση προσέφερε μια ενδιάμεση λύση, η οποία εξασφάλιζε θεσμικά κατοχυρωμένη πρόσβαση στον ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο, χωρίς να απαιτεί άμεση και πλήρη έκθεση σε έναν ανταγωνισμό για τον οποίο η ελληνική οικονομία δεν ήταν έτοιμη. Υπό αυτή την έννοια, η επιλογή της Σύνδεσης υπήρξε ρεαλιστική και συνεπής με τις αντικειμενικές δυνατότητες της χώρας.

Σε οικονομικό επίπεδο, η αποτίμηση της περιόδου 1963–1966 αναδεικνύει έναν σαφή διττό χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά, η Σύνδεση συνέβαλε στη σταθεροποίηση των εμπορικών σχέσεων, στη βελτίωση της πρόσβασης ορισμένων ελληνικών προϊόντων στις αγορές της ΕΟΚ και στη δημιουργία ενός πιο προβλέψιμου πλαισίου οικονομικής πολιτικής. Η θεσμική σχέση με την Κοινότητα ενίσχυσε τη διεθνή αξιοπιστία της χώρας και παρείχε χρηματοδοτικά και τεχνικά εργαλεία, τα οποία, έστω περιορισμένα, δεν θα ήταν διαθέσιμα εκτός του ευρωπαϊκού πλαισίου.

Από την άλλη πλευρά, η Σύνδεση δεν κατόρθωσε να λειτουργήσει ως καταλύτης βαθιού παραγωγικού μετασχηματισμού. Οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, η περιορισμένη βιομηχανική βάση, η χαμηλή παραγωγικότητα και η ανεπαρκής διοικητική ικανότητα περιόρισαν δραστικά την ικανότητα αξιοποίησης των ευρωπαϊκών δυνατοτήτων. Η προσδοκία σύγκλισης αποδείχθηκε υπεραισιόδοξη, καθώς η θεσμική ένταξη δεν συνοδεύτηκε από ένα συνεκτικό εσωτερικό σχέδιο

αναδιάρθρωσης. Η Σύνδεση λειτούργησε περισσότερο ως μηχανισμός διαχείρισης της καθυστέρησης παρά ως μοχλός υπέρβασής της.

Στον αγροτικό τομέα, που αποτέλεσε τον βασικό άξονα των ελληνικών προσδοκιών, τα αποτελέσματα υπήρξαν ενδεικτικά των ορίων της ευρωπαϊκής προσαρμογής. Παρά τη βελτίωση επιμέρους εξαγωγικών επιδόσεων, η Σύνδεση δεν οδήγησε σε ουσιαστικό εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής ούτε σε γενικευμένη άνοδο των εισοδημάτων. Οι ανισότητες μεταξύ προϊόντων, περιοχών και παραγωγών ενισχύθηκαν, ενώ οι χρόνιες παθολογίες της ελληνικής υπαίθρου παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό άθικτες.

Σε πολιτικό επίπεδο, η Σύνδεση παρήγαγε αντιφατικά αποτελέσματα. Ενίσχυσε τη διεθνή θέση της Ελλάδας και προσέφερε ένα θεσμικό πλαίσιο προβλεψιμότητας, χωρίς όμως να συμβάλει ουσιαστικά στη διεύρυνση της κοινωνικής συναίνεσης ή στην εμπάθυνση της δημοκρατικής διαδικασίας. Αντιθέτως, η ευρωπαϊκή επιλογή συχνά λειτούργησε ως τεχνοκρατικό επιχείρημα πειθαρχίας, περιορίζοντας τον δημόσιο διάλογο για εναλλακτικές αναπτυξιακές στρατηγικές. Η πολιτική κρίση της περιόδου 1965–1966 ανέδειξε με σαφήνεια ότι η ευρωπαϊκή ένταξη δεν μπορούσε να υποκαταστήσει την εσωτερική πολιτική σταθερότητα ούτε να απορροφήσει τις θεσμικές εντάσεις του ελληνικού κράτους.

Υπό το πρίσμα αυτό, η Σύνδεση προετοίμασε την Ελλάδα για τη μελλοντική πλήρη ένταξη κυρίως σε θεσμικό και διοικητικό επίπεδο. Η εμπειρία συμμετοχής σε ευρωπαϊκούς μηχανισμούς, η εξοικείωση με κανόνες και διαδικασίες και η εδραίωση της ευρωπαϊκής κατεύθυνσης ως στρατηγικής σταθεράς αποτέλεσαν σημαντικά κεκτημένα. Αντίθετα, σε επίπεδο παραγωγικής σύγκλισης και κοινωνικοοικονομικής αναδιάρθρωσης, η προετοιμασία υπήρξε περιορισμένη και άνιση.

Συμπερασματικά, η Σύνδεση με την ΕΟΚ δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε αποτυχία ούτε επιτυχία με απόλυτους όρους. Υπήρξε μια στρατηγική προσαρμογής χαμηλού ρίσκου, η οποία προσέφερε σταθερότητα και διεθνή ένταξη, χωρίς όμως να αντιμετωπίσει τις βαθύτερες δομικές αδυναμίες της χώρας. Η περίοδος 1958–1966 συγκροτεί έτσι έναν θεμελιώδη πυρήνα της ελληνικής ευρωπαϊκής εμπειρίας: την ένταξη ως διαδικασία διαχείρισης εξαρτήσεων και περιορισμών. Η κατανόηση αυτής της φάσης είναι κρίσιμη για την ερμηνεία όχι μόνο της Σύνδεσης, αλλά και των

μεταγενέστερων φάσεων της ελληνικής συμμετοχής στο ευρωπαϊκό εγχείρημα, όποια ίδια ερωτήματα επανεμφανίζονται υπό διαφορετικές ιστορικές συνθήκες.

4.2.Προτάσεις

Η μελέτη της Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα κατά την περίοδο 1958–1966 ανέδειξε τόσο τη σημασία της επιλογής αυτής όσο και τα όρια της υπάρχουσας ιστοριογραφικής προσέγγισης. Παρά τον πλούτο της δευτερογενούς βιβλιογραφίας, παραμένουν σημαντικά πεδία ανοικτά για περαιτέρω έρευνα, τα οποία μπορούν να συμβάλουν σε μια βαθύτερη και περισσότερο πολυεπίπεδη κατανόηση της ελληνικής ευρωπαϊκής πορείας.

Ένα πρώτο κρίσιμο πεδίο αφορά τη συστηματικότερη αξιοποίηση πρωτογενών πηγών. Η ανάλυση της Συμφωνίας Σύνδεσης βασίστηκε κυρίως στη βιβλιογραφική αποτίμηση και στη θεσμική περιγραφή του πλαισίου. Ωστόσο, η διεξοδική μελέτη των ίδιων των κειμένων της Συνθήκης της Ρώμης και, κυρίως, της Συμφωνίας των Αθηνών του 1961, σε επίπεδο συγκεκριμένων άρθρων, θα επέτρεπε μια πιο ακριβή κατανόηση των πραγματικών δεσμεύσεων και περιθωρίων ελιγμών της ελληνικής πλευράς. Η ανάλυση της γλώσσας των διατάξεων, των μεταβατικών ρυθμίσεων και των μηχανισμών εποπτείας μπορεί να αποκαλύψει τον βαθμό στον οποίο η Σύνδεση σχεδιάστηκε εξ αρχής ως ασύμμετρη σχέση και όχι απλώς ως προθάλαμος ισότιμης ένταξης.

Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία θα είχε η ενσωμάτωση κοινοβουλευτικών πηγών, όπως τα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, προκειμένου να καταγραφεί με μεγαλύτερη ακρίβεια ο εσωτερικός πολιτικός διάλογος γύρω από τη Σύνδεση. Η εξέταση των τοποθετήσεων των πολιτικών κομμάτων, των ενστάσεων της αντιπολίτευσης και των επιχειρημάτων της κυβερνητικής πλευράς θα επέτρεπε τη χαρτογράφηση των βαθμών συναίνεσης και σύγκρουσης γύρω από την ευρωπαϊκή επιλογή. Μια τέτοια προσέγγιση θα εμπλούτιζε την ανάλυση της Σύνδεσης ως πολιτικής διαδικασίας και όχι μόνο ως εξωτερικής στρατηγικής επιλογής.

Συναφές πεδίο περαιτέρω έρευνας αποτελεί η στάση των κοινωνικών και επαγγελματικών φορέων απέναντι στη Σύνδεση. Η ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά γενικά σε «αντιδράσεις» ή «επιφυλάξεις», χωρίς όμως συστηματική ανάλυση των θέσεων οργανώσεων όπως αγροτικοί συνεταιρισμοί, βιομηχανικοί σύνδεσμοι, επιμελητήρια ή συνδικαλιστικοί φορείς. Η μελέτη του οικονομικού Τύπου της περιόδου, καθώς και αρχειακού υλικού επαγγελματικών οργανώσεων, θα μπορούσε να

αναδειξει πώς αντιλαμβάνονταν οι κοινωνικοί δρώντες τη Σύνδεση και σε ποιον βαθμό οι προσδοκίες τους επιβεβαιώθηκαν ή διαψεύστηκαν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ανάγκη σύγκρισης μεταξύ προσδοκιών και αποτελεσμάτων σε εμπειρικό επίπεδο. Η παρούσα εργασία ανέδειξε τη διάσταση αυτή σε ερμηνευτικό επίπεδο, ωστόσο περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να αξιοποιήσει στατιστικά δεδομένα της περιόδου για το εμπόριο, τις επενδύσεις, την αγροτική παραγωγή και τη βιομηχανική δραστηριότητα. Η ποσοτική αποτίμηση των οικονομικών εξελίξεων, σε συνδυασμό με τη θεσμική ανάλυση, θα επέτρεπε την ακριβέστερη εκτίμηση του πραγματικού αντίκτυπου της Σύνδεσης κατά τα κρίσιμα έτη 1963–1966.

Επιπλέον, η περίοδος εφαρμογής της Συμφωνίας προσφέρεται για συγκριτική προσέγγιση με άλλες χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας που ακολούθησαν διαφορετικές διαδρομές προσέγγισης προς την ΕΟΚ. Η σύγκριση της ελληνικής εμπειρίας με εκείνη της Ισπανίας ή της Πορτογαλίας σε μεταγενέστερα χρόνια, ή ακόμη και με κράτη που παρέμειναν εκτός της Κοινότητας την ίδια περίοδο, θα μπορούσε να αναδείξει τον ρόλο των εσωτερικών θεσμικών και πολιτικών παραγόντων στη διαμόρφωση των αποτελεσμάτων της ευρωπαϊκής προσαρμογής.

Ένα ακόμη ερευνητικό πεδίο αφορά τη σχέση μεταξύ ευρωπαϊκής Σύνδεσης και πολιτικής σταθερότητας στο εσωτερικό της χώρας. Η κρίση των ετών 1965–1966 ανέδειξε ότι η ευρωπαϊκή ένταξη δεν λειτουργούσε ως εγγύηση θεσμικής ομαλότητας. Η διερεύνηση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δεσμεύσεις και στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις θα μπορούσε να φωτίσει τα όρια της ευρωπαϊκής «εξωτερικής αγκύρωσης» ως μηχανισμού σταθεροποίησης, ζήτημα που παραμένει επίκαιρο και σε μεταγενέστερες περιόδους.

Τέλος, σε θεωρητικό επίπεδο, η Σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ προσφέρεται για επανεξέταση μέσα από σύγχρονες προσεγγίσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όπως η έννοια της ευρωπαϊκοποίησης ή οι θεωρίες άνισης ενσωμάτωσης. Η επανανοηματοδότηση της περιόδου 1958–1966 υπό το πρίσμα αυτών των θεωρητικών εργαλείων μπορεί να συμβάλει στην υπέρβαση μιας γραμμικής, τελεολογικής ανάγνωσης της ευρωπαϊκής πορείας και να αναδείξει τη Σύνδεση ως διαδικασία διαρκούς διαπραγμάτευσης και προσαρμογής.

Η περαιτέρω έρευνα για τη Σύνδεση δεν αφορά μόνο τη συμπλήρωση ιστορικών κενών, αλλά και την εμβάθυνση της κατανόησης της ελληνικής ευρωπαϊκής εμπειρίας ως μακροχρόνιας διαδικασίας με αντιφάσεις, ασυνέχειες και επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Η περίοδος 1958–1966 προσφέρει ένα προνομιακό πεδίο ανάλυσης, του οποίου η αξιοποίηση μπορεί να εμπλουτίσει τόσο την ιστορική γνώση όσο και τον σύγχρονο προβληματισμό για τη θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη.

Βιβλιογραφία

- Allen, E. (2017). «What is the Treaty of Rome». *The Telegraph*, 24.
- Andrikopoulou, E., & Kafkalas, G. (2004). Greek regional policy and the process of Europeanisation, 1961–2000. In *Greece in the European Union* (pp. 35-47). Routledge.*
- Armakolas, I., & Triantafyllou, G. (2020). Greece and EU enlargement to the Western Balkans: understanding an ambivalent relationship. In *The national politics of EU enlargement in the Western Balkans* (pp. 97-115). Routledge. M
E
R
G
E
F
O
R
M
A
T
- Artis, M., & Nixon, F. (Eds.). (2007). *Economics of the European Union*. Oxford University Press.
- Dedman, M. (2006). *The origins and development of the European Union 1945-1992: a history of European integration*. Routledge.
- Dedman, M. (2009). *The origins & development of the European Union 1945-2008: A history of European integration*. Routledge.
- Dimitrakopoulos, D. G., & Passas, A. G. (2004). Greece: an introduction to patterns of EU membership. In *Greece in the European Union* (pp. 3-15). Routledge.
- Dinan, D. (2004). *Europe recast: a history of European Union* (Vol. 373). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hatzivassiliou, E. (1995). Security and the European Option: Greek Foreign Policy, 1952-62. *Journal of Contemporary History*, 30(1), 187-202.
- Hatzivassiliou, E. (2006). *Greece and the Cold War: Front line state, 1952-1967*. Routledge.
- Hatzivassiliou, E. (2014). Shallow Waves and Deeper Currents: The US Experience of Greece, 1947–1961. Policies, Historicity, and the Cultural Dimension. *Diplomatic History*, 38(1), 83-110.
- Hogan, M. J. (1987). *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*. Cambridge University Press.
- Holm, M. (2016). *The Marshall Plan: A New Deal for Europe*. Routledge.

Ioakimidis, P. C. (2000). «The Europeanization of Greece: an overall assessment». *South European Society and Politics*, 5(2), 73-94.

Jachtenfuchs, M. (2001). «The governance approach to European integration». *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 39(2), 245-264.

Karamouzi, E. (2014). *Greece, the EEC and the Cold War, 1974-1979: the second enlargement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kazamias, A. (2022). *Greece and the Cold War*. Torossa.

Kofas, J. V. (1989). *Intervention and underdevelopment: Greece during the cold war*. Penn State Press.

Kourvetaris, G. A. (1993). «Greek Attitudes Toward Political and Economic Integration into the EEC». *East European Quarterly*, 27(3), 375.

Majone, G. (2006). «The common sense of European integration». *Journal of European Public Policy*, 13(5), 607-626.

McGlinchey, S. (2009). «The Marshall Plan, the Truman Doctrine, and the Division of Europe». *E-International Relations*, 1-5.

Miller, J. E. (2009). *The United States and the making of modern Greece: History and power, 1950-1974*. University of North Carolina Press.

Oltheten, E., Pinteris, G., & Sougiannis, T. (2003). «Greece in the European Union: policy lessons from two decades of membership». *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 43(5), 774-806.

O

,

P

n

a

e

p

i

a

l

z

p

o

e

s

n

t

M

o

a

u

z

M. (2023). «Η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση Αρωγός στην Ισορροπία του Πολιτικού Συστήματος». Π. Λιαργκόβας, Μ. Παπάζογλου, Α. Χουλιάρας. *Η Ευρωπαϊκή Πολιτική*

P

A

G

H

E

E

E

\

*

M

E

R

G

E

F

O

R

M

A

T

Soetendorp, B. (2014). *Foreign policy in the European Union: history, theory & practice*. Routledge.

Stergiou, A. (2008). «Greece during the cold war». *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(1), 67-73. *

Svendsen, G. T. (2003). *The political economy of the European Union: Institutions, policy and economic growth*. Edward Elgar Publishing. M

Thody, P. (2002). *An historical introduction to the European Union*. Routledge. R

Verney, S. (2023). «Greece and the European Community». In *Political Change in Greece* (pp. 253-270). Routledge. G

Wallace, H., & Wallace, W. (2007). «Overview: The European Union, politics and policy-making». *Handbook of European union politics*, 339-358. E

Βούλγαρης, Γ., Κωστής, Κ., & Ριζάς, Σ. (Επιμ.). (2020). *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. R

Δελερής, Α. Θ. (2012). *Απαρχές του Ψυχρού Πολέμου (1946-1949)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. M

Κανελλόπουλος, Α. Α. Γ. (2013). *Η προβληματική της σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). T

Κιζλάρη, Δ. Γ. (2014). *Η ιδεολογική χρήση του πολέμου και των πολεμικών μουσείων στη ρητορική του έθνους-κράτους. Η περίπτωση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μούργκος, Σ. Λ. (1989). «Οικονομική ανάπτυξη και ανισοκατανομή εισοδήματος στη μεταπολεμική Ελλάδα». *The Greek Review of Social Research*, 92-122.

Μπότσιου, Κ., & Σακκάς, Γ. (Επιμ.). (2015). *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος, 1945–62: Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Παπαγιαννάκης, Μ. (1978). Σκέψεις γύρω από την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ: Πέρα από την "προσαρμογή". *The Greek Review of Social Research*, 214-224.

Τράπεζα της Ελλάδος. (2022). *Η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ*.
Τεκμήρια από το Ιστορικό Αρχείο (Ηλεκτρονικό παράρτημα). Κέντρο Πολιτισμού,
Έρευνας και Τεκμηρίωσης.

Χατζηβασιλείου, Ε. (2003). *Ελληνική ευρωπαϊκή πολιτική, 1965–1966**.
Επαναδραστηριοποίηση στο Κοινοτικό πλαίσιο. Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνου Κ.
Μητσοτάκη.